

A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás létrejöttének rövid története

Teológiai oktatás 1854 előtt

Az 1848-as szabadságharcot megelőzően az enyedi, kolozsvári, marosvásárhelyi és székelyudvarhelyi kollégiumok tartottak fenn kétéves teológiai képzést, 1–1 teológiai tanárral. 1847-ben négy teológiai tanár (Bodola Sámuel, Salamon József, Török János és Kis Ferenc) közös levélben folyamodnak a Főkonzisztóriumhoz,¹ panaszolván a lelkésznevelés elhanyagoltságát, elmaradott állapotát és a lelkészek hiányos felkészültségét. Javasolják, hogy az Enyeden működő két teológiai tanár mellé a másik három kollégiumból még két tanárt alkalmazzanak a helyzet javítására.

Indítványuk az 1842-ben felállított oktatási reformbizottság ez irányú munkálatait és intézkedéseit sürgette, amely bizottság már akkor felvetette a Kolozsváron felállítandó központi tanoda kérdését. 1847. július 16-án a Főkonzisztórium több indítványt is elfogadott, a bizottságot pedig utasította egy kimerítő és részletes tervezet elkészítésére a felsőfokú, többnyire teológiai oktatás korszerűsítése céljából. Javaslat született tehát arra nézve, hogy miként lehetne a 4 kollégium keretén belül működő teológiai tanszékeket egy helyre (Nagyenyedre) összevonni.²

A szabadságharcot megtorló terror éveiben azonban gondolni sem lehetett a terv kivitelezésére. Az önkényuralom végérvényesen kimondta a halálós ítéletet az enyedi kollégium fölött. A romok eltakarítása után már nem folytatódhatott itt az évszázados hagyományokra visszatekintő kollégiumi és teológiai oktatás.³ Az ide tervezett, 4 tanerővel működő teológia beindítása tehát meghiúsult. 1850-ben a Főkonzisztórium a teológiai oktatást átmenetileg többnyire az előbbi tervezet szellemében oldotta ugyan meg, de nem Enyeden és nem is egy helyen. A következő megoldáshoz folyamodott: a két enyedi tanárt két kollégiumhoz osztotta be, Bodola Sámuel Marosvásárhelyre, Incze D(ánielt?) pedig Kolozsvárra küldte.⁴

1851-ben már egy új bizottság foglalkozik az egyházkerületi iskolázás kérdésével. A közgyűlés elfogadta a bizottság által felújított korábbi, a központosítás ügyében tett javaslatot, de annak életbeléptetését gyakorlati okok miatt nem tudta megvalósítani.⁵ Ezt viszont csak két-három év múlva sikerül konkretizálni, 1853-ban a zágoni, 1854-ben pedig a zilahi zsinaton.

Az első kolozsvári korszak, 1854–1862

1854-ben a zilahi zsinaton az alábbi határozat született: „Készséggel beleegyezik közzsínatunk a teljes kiterjedésű papnöveldének Kolozsvárt leendő fölállításába, kérvén a tisztelt EF tanácsot, méltóztatnék megváltoztatni azon határozatát, miszerint Maros-Vásárhelytt is egy fiók-tanoda fölállítandó lenne, miután e miatt az erő megoszolnék és a köz-anyaszentegyház szenvedne.”⁶ Arról is gondoskodott a zsinat, hogy Erdély távolabb eső területei se maradjanak el az új intézettől. Törvényerőre emelte a zágoni zsinat végzését, amely kimondotta: Bethlen Gábor adományát osszák szét a lelkési pályára készülő ifjak között, e mellé pedig az egyházkerület is

¹ Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület közgyűlésének jegyzőkönyve (a továbbiakban: Jkv), Kolozsvárt, 1847. 223. sorozati pont.

² Jkv 69/1889.

³ Jakó–Juhász: *Nagyenyedi diákok*. Buk. 1979. 39.

⁴ Jkv 44/1850.

⁵ Jkv 139/1851.

⁶ Jkv 39/1854; 70/1889.

adjon valamelyes támogatást, hogy a „sok szegénysorsú, de a legjobb reményű” ifjú eljuthasson Kolozsvárra és készülhessen a lelkesi pályára. Zilahon született az a rendelet is, hogy a Teológia áthelyezése miatt a püspöki hivatal is Kolozsvárra költözzék.

Bodola Sámuel, a Marosvásárhelyre került volt enyedi tanárt felszólította, hogy jöjjön át Kolozsvárra, az itteni kollégium egyik tanárát áthelyezte az újonnan létesített Teológiai Intézetbe, s utasította a többi helybeli tanárt is, hogy lehetősége szerint segítsen az oktatásban. Olyan egyezség született a kollégiummal, hogy az átadja a teológia használatára két felszerelt tantermét, a Főkonzisztórium pedig elrendeli, hogy a nagyenyedi kollégium a kolozsvárinak folyósítsa a püspöknek járó javadalomkiegészítést. A kolozsvári tanoda keretében működő teológia fenntartása címén a Főkonzisztórium 1855-ben még nagyobb teherviselésre utasította Enyedet.⁷

Ilyen átmeneti jellegű átszervezéssel indult tehát újra Kolozsvárott, 1854 novemberében a lelkésznevelés, és tartott egészen 1862 júliusáig. Bár a teológiának a kolozsvári kollégium adott szállást, az intézet mégis önálló szervezetként működött a püspök, illetőleg a püspökhelyettes felügyelete alatt, s mindvégig az enyedi kollégium teológiai intézetének vallotta magát. A kolozsvári évek átvészelését a többi kollégium összefogott támogatásának köszönhette.

Enyed kérése, 1860

Egypár esztendő elteltével Enyed újra felépült a romokból, és 1860-ban benyújtotta igényét az intézet visszatelepítésére, de a Főkonzisztórium nem ítélte magát illetékesnek dönteni ebben a kérdésben, és azt magasabb fórum elé utalta. Így került 1861-ben a zsinaton is terítékre a kérés, de a zsinat visszadobta a labdát a Főkonzisztóriumnak, felhatalmazván az ügy elintézésével. E második kérést a bővített Főkonzisztórium 1861. július 28–31. között, egy teljes ülésen át vitatta, majd hosszas vita után beleegyezett a visszatelepítésbe, de csak a következő tanévtől kezdődően.

A tanárok közül csak kettő követte az intézetet Enyedre (Décsei Károly és Hegedüs János), Bodola Sámuel és Nagy Péter viszont nem, annak ellenére, hogy az enyedi kollégium vezetősége felszólította őket erre. Nagy Ferenc, az ötödik tanár pedig visszatért a kolozsvári kollégiumba.⁸

Közben 1872-ben megnyílt Kolozsvárott az egyetem. Ez kedvező előjelnek ígérkezett a teológiai fakultás beindulása szempontjából, amely elképzelést Eötvös József ígérete hozza kézzel elérhető magasságba. E reménység azonban a miniszter halála és egyéb ok miatt szertefoszlott.⁹

Az enyedi kollégium gazdasági ügyeinek hanyatlása

Miután a kollégium anyagi helyzete a század harmadik harmadától kezdődően fokozatosan romlani kezdett, a Főkonzisztórium gr. Mikó Imre kollégiumi főgondnok, valamint több enyedi tanár kérésére több változtatást is bevezetett a gazdasági ügykezelésbe, s egy vizsgáló kormánybizottságot bízott meg azzal, hogy javaslatot dolgozzon ki a gazdasági ügyek stabilizálására.

Ezt 1874-ben az egyházkerületi közgyűlés elé terjesztették azzal az ajánlattal, hogy „a n.-enyedi főtanoda mellett fennálló theologicum seminarium Kolozsvárra tétessék át”. Az indítványok előterjesztésével megbízott testület ebben a kérdésben azt a határozati javaslatot ajánlotta, hogy a kérdés fontosságára való tekintettel ne hozzanak elhamarkodott döntést. Eléggé nyomós ok a püspöki felügyelet, de azt tanácsolják, hogy először a két érdekelt kollégiummal, aztán a

⁷ Jkv 1855. május 5.

⁸ Az enyedi kollégium egykori főgondnokának, 1854–57 között pedig tanárának állít emléket később az 1892. évi közgyűlés, amely kiadott jegyzőkönyvében közli Gáspár János (1816–1891) életrajzát, említvén áldásos munkálkodását a kollégium újjászervezése és kolozsvári működtetése terén. Gáspár tagja volt annak a bizottságnak, amely a teológia áthelyezését indítványozta 1854-ben, de annak is, amely az Enyedre történő visszatelepítést kérte. Ő maga is Enyedre költözött 1862-ben, s a város „állandó lakójává, polgárává lett” (Jkv 1892. 109–112).

⁹ Az új egyetemen kezd tanítani Szász Béla, a filozófia tanszék professzora, a későbbi püspök Szász Domokos testvére.

többi főtanodával, majd az egyházmegyékkel konzultáljanak e kérdésben. Javasolják, hogy az ügy lebonyolításával az Igazgatótanácsot bízzák meg.¹⁰ A közgyűlés elfogadta a határozati javaslatot.

Ugyanakkor Tisza László, gr. Bethlen János, Kerekes József, dr. Kolozsvári Sándor, Demeter Samu, Szabó Ádám és Szentkirályi Gábor 1874. április 19-én indítványt nyújtottak be a teológia átköltötéséről. A közgyűlés az egyházmegyék és a kollégiumok véleményére volt kíváncsi, tehát azt kiadta véleményezésre, és a döntést elnapolta.¹¹

Sokszínű mozaik a vélemények standján

1875. május 25-re, az egyházkerületi közgyűlés III. ülésére beérkezett 21 egyházmegye és kollégium véleménye. Ezek közül 7 egyházmegye és a Nagyenyedi Főtanoda tiltakozott az indítvány ellen. Közülük egypáran elismerték ugyan az egyházkerületi közgyűlés jogát, hogy az áthelyezés fölött döntsön, de azt célszerűtlennek és szükségtelennek tartották. Mások kétségbe vonták a közgyűlés intézkedési jogát (küküllői és orbai eme), és óvást emeltek az önkényes eljárás ellen. A beérkezett vélemények közül három egyházmegye az áthelyezés mellett foglalt állást (a széki, a szilágy-szolnoki és az erdővidéki), az udvarhelyi egyházmegye, valamint a szászvárosi és a marosvásárhelyi kollégiumok jogosnak, célszerűnek és előnyösnek ítélték az áthelyezést, de a helyzetet nem tartották eléggé érettnek a döntés meghozatalára. Mások egy központi, „a mai tudományos követelményeknek megfelelő” intézet felállítását látták volna szükségesnek (kolozsvári, kolozskalotai és a gyulafehérvári emék, valamint a kolozsvári és az udvarhelyi kollégium).¹²

Enyed vagy Kolozsvár

Az elképzelést alaposabban a nagyenyedi kollégium és a kolozsvári egyházmegye részletezte. Az enyediiek városuk mellett kardoskodtak, említvén, hogy a korábbi áthelyezés költségeit is ideiglenesen vállalták, azon rendkívüli körülmények megszűnéséig, amelyek az áthelyezést szükségessé tették. Így került vissza Enyedre 1858-ban a tanítóképző és 1862-ben a Teológia. Álláspontjuk alátámasztására említik az azóta bevezetett korszerűsítéseket (új tanszék felállítása, a teológiai könyvtár gyarapítása, építkezések stb). Nem tartották döntő érvenek a kolozsvári egyetem beindulását és a vele együtt járó tudományos képzés lehetőségét, a diákok jobb megélhetését, de a püspök kolozsvári lakhelyét sem. Arra kérték tehát a közgyűlést, hogy az „indítvány egyszer s mindenkorra félretétessék”. Végül határozottan tagadták a tanítás rovására menő tanári ellenségeskedések létezését Enyeden.¹³

A kolozsvári egyházmegye az anyaszentegyház „történetének, szokásjogának és írott törvényeinek, a külföldi és hazai példáknak, lelkészképzésünk jelen állásának s papságunk jövője követelményeinek” figyelembevételével nyilatkozik az áthelyezésről. Hivatkozik a korábbi áthelyezésekre, a központosítást célzó memorandumokra. A kérdés jogi oldalát illetően az egyházi és

---

¹⁰ A bizottság – hangzik szó szerint a határozati javaslat –, noha az egyetem Kolozsvárt lételet, a püspöknek az átköltötés által lehető közvetlen felügyeletét igen fontos érvenek tekintü ez indítvány elfogadása mellett; miután azonban e több oldalról megfontolandó kérdés rögtönös eldöntését nem csak az enyedi és kolozsvári közvetlen érdekelt két főtanoda, hanem a közvetve érdekelt többi tanodák és egyházmegyék megkérdezése nélkül elhamarkodott lépésnek tartaná, javasolja, hogy az indítvány az Igazgatótanácshoz tétessék át, azon meghagyással, hogy az átköltözés civi és gyakorlati oldala iránt, a főtanodák és egyházmegyék meghallgatásával, a jövő évi közgyűlésre terjesszen javaslatot.” (Lásd bővebben Jkv 127, illetve 130/1874. 49. Lásd még 1889. 72.)

¹¹ Jkv 1874. Lásd még 31/1896. Jkv 1896. 27.

¹² Jkv 34/1875. 18–19.

¹³ Jkv 34/1875. 19.

iskolai vagyonok tulajdonosául az egyház egyetemét nevezi meg,¹⁴ „anyaszentegyházunk történetéből felhozott feles számú példákkal bizonyítván, hogy az egyházkerület illetékes képviselő- (kormányzó-) testületei mindig ily főtulajdonosul tekinték az anyaszentegyházat az egyházi és iskolai vagyonokkal szemben”. Összehasonlítja a nagyenyedi teológiát a királyhágón túli, valamint egyéb külföldi intézetekkel, mely összehasonlításból amaz hátrányosan kerül ki. Egy központi teológia legkedvezőbb helyéül Kolozsvárt jelöli meg, „azon szellemi előnyöknél fogva, melyek itt mind tanerők, mind közmívelődési intézetek szempontjából föllelhetők; különösen az egyetemet, püspökünk itt lakását s azt a tényt hozván fel, hogy Kolozsvár ez idő szerint az erdélyi részek tudományi és társadalmi központja; kimutatván egyszersmind azon forrásokat is, melyekből e központi theol. seminárium fenntartható lenne” – hangzik a jegyzőkönyv összefoglalója.¹⁵

Visszautasítja azon érvelést, hogy az áthelyezés „a nagy-enyedi főtanoda végromlását” vagy „nemzetiségünk s vallásunk hátrányát” okozná. Az elmondottak alapján bizottság megalakítását javasolja, amely vizsgálja meg, hogy az egyházkerületi pénztár milyen mértékben járulhat hozzá egy központi teológia fenntartásához, továbbá pedig dolgozzon ki tervezetet a felállítás „anyagi és szellemi szükségleteiről és módozatairól”.¹⁶

Az előterjesztett vélemények alapján az Igazgatótanács három pontba foglalt határozati javaslatot állított össze: 1. az egyházi és iskolai vagyon felett az egyházkerületi közgyűlés jogszerűen intézkedhetik és határoz, s a lelkészképzés helyét nem egyes tanodák érdeke szabja meg; 2. a lelkészképzés iránti kötelessége teljesítését központi teológia felállítására útján látja elérhetőnek, végül 3. mondja ki a közgyűlés, hogy „e központi egyházkerületi theol. seminarium legilletékesebb és ésszerű székhelyéül Kolozsvárt tekinti”, mégpedig a kolozsvári egyházmegye által felsorolt indokok miatt. Ezt követően a kolozsvári véleményezés egyik ajánlatának értelmében 15 tagú bizottság megszervezésére tesz indítványt.¹⁷

Ezt egészítette ki Tisza László határozati javaslata, aki bár nem találja eléggé éretnek a kérdést a határozathozatalra, mégis a 15 tagú bizottság feladatául szabja, hogy „fontolja meg a fennebb jelzett s a közszellemnek s a theologiai tudományok jelen fejlettségének magaslatán álló theol. seminarium mikor? hol? mily alapokból? minő elvek szerint? lenne felállítható. Készítse el az ez ügyre vonatkozó részletes tervet, s akkor, amikor azzal készen lesz, közölje véleményes jelentését az igazgatótanács útján az egyházkerületi közgyűléssel”.¹⁸

Az enyedi intézet korszerűsítése

A döntést a következő ülésre halasztották. Másnap, 1875. május 26-án, a IV. ülésen Nagy Péter püspök még egy határozati javaslatot terjesztett elő a nagyenyedi teológia korszerűsítéséről, majd felszólította a közgyűlés tagjait a szavazásra. Azon kérdésére, hogy a közgyűlés elfogadja-e a teológia áthelyezése ügyében előterjesztett indítványt, vagy sem, a közgyűlés egyhangúlag „nem”-mel felelt. De leszavazták az autonóm testületek (egyházmegyék és kollégiumok) véleményei alapján megfogalmazott indítványt is. Ezt követően közkívánatra titkos szavazást rendelt el Tisza László határozati javaslata ügyében, amelyet a közgyűlés 73/65 arányban elfogadott.¹⁹

¹⁴Hivatkozik az Aprobatae Constitutionesre, a Diploma Leopoldinumra, az 1791. évi 55. tc.-re, a II. Helvét Hitvallásra, a Dózsa Elek egyházjogi munkájára, valamint az 1866. évi bánffyhungyadi zsinatnak a Főkonzisztórium által is jóváhagyott döntésére. Jkv 34/1875. 19.

¹⁵Uo.

¹⁶Jkv 34/1875. 20.

¹⁷Jkv 34/1875. 20. Huszonegy megkérdezett igazgatótanácsi tag közül csak három tiltakozott az átköltöztetés ellen, 18 azt elfogadta. Ez utóbbiak véleménye viszont megoszlott az átköltöztetés módját és idejét illetően. 12 kimondotta Kolozsvár előnyét, hárman szerették volna azt elnapolni, amíg a helyzet „megérik”, három tag késedelem nélküli intézkedést indítványozott, hat egyházi atya pedig az előmunkálatok beindítását tartotta szükségesnek.

¹⁸Jkv 34/1875. 20–21.

¹⁹Jkv 42/1875. 22.

A 15 tagú bizottság

A 15 tagú bizottság megszervezése tehát jogerőre lépett. Ezt a kerületi közgyűlés VII. ülésén, május 29-én állította össze. A püspök elnöke alatt működő bizottság tagjai voltak: br. Bánffy Albert, Benkő János, gr. Bethlen Géza, gr. Bethlen János, legid. Bihari Sándor, id. Elekes Károly, Gáspár János, Incze Mihály, dr. Kovács Ödön, Lészai Ferenc, Mihály Károly, Sárkány Ferenc, Szász Domokos és Zeyk Károly.²⁰ A közgyűlés elnöke Dr. Kovács Ödönt és Szász Domokost szólította fel a javaslat elkészítésére, amelyet ők 1875. november 8-án terjesztettek a Bizottság elé, amely elhatározta, hogy annak kinyomtatása felől intézkedik, a későbbi „érdemleges tárgyalás” megkönnyítése céljából.²¹

Kovács Ödön tervezete

A teológia áthelyezésének a kérdése óriási port kavart fel a nyomtatott sajtóban, amelyet csak az a kerületi közgyűlés csillapított le, amely az enyedi kollégium korszerűsítése mellett döntött.

Néhány hónapra tényleg fegyvernugvás áll be, még a leghevesebben vitázó Egyházi Szemle hasábjain is. Az év végéig beállott szélcsendet csupán Kovács Ödön négy közleményben publikált tervezete törte meg, amelyben a lelkészképzés és egy teljes teológiai akadémia elvi és gyakorlati kérdéseit taglalja, gazdag külföldi példákkal színezve. A sorozatban közölt tervezet a 15 tagú bizottság már említett felszólítására született meg és látott napvilágot a híres enyedi tanár testvére, Kovács Albert budapesti folyóiratában.

Kovács Ödön első cikkében utal azokra a szavakra, amelyekkel a bizottság elnöke, Nagy Péter püspök kérte őt és Szász Domokost a tervezet elkészítésére. A közgyűlés megbízására cefrangként akasztották – mondja Kovács Ödön – azt a kiegészítést, hogy egyházkerületi és központi legyen. Hasonló a helyzet továbbá a kérdésekkel is: mikor, hol, mily alapokból és milyen elvek szerint? A „hol” kérdés érvényét veszíti azzal, hogy „központi” intézetről beszélnek.²² A másik három közlemény a tulajdonképpeni, folytatásban közölt tervezet, amely 1875. november 5. keltezéssel került publikálásra, és amelyet három nappal később nyújtott be a 15 tagú bizottságnak. Ebben sorra veszi a korszerű teológiai oktatás elvi és gyakorlati kérdéseit, s a korabeli teológiai oktatás átfogó elemzése után felállítja az általa ajánlott didaktikai rendszert. Bővebb ismertetésétől helyszűke miatt kénytelenek vagyunk eltekinteni, előnyben részesítve a Szász Domokosét, amely végül is alapjául szolgált a jelenlegi intézetnek. Egyébként Kovács Ödön alapos, jól dokumentált munkája érdekes példánya a pedagógiatörténetnek.²³

„Ev. Ref. Theol. Facultas és tanárképezde tervezete”

A tájékoztatásul szolgáló kétoldalmi előszót bevezető követi, amelyben Szász Domokos maga is utal a püspök mint bizottsági elnök 1007/1875 számú megbízólevelére. Tudja, hogy méhkasba nyúl, ha a nagyenyedi kollégium mellé konkurens intézményt állít, ezért egy bekezdésben kifejti: „vajha, sikerülne nekem e nagy fontosságú kérdés megoldásának oly útját jelölni ki, melyben haladva, ne támadjanak emiatt anyaszentegyházunkban, a nagy apostol szavai sze-

²⁰ Jkv 78/1875. 34.

²¹ A 32 oldalas tervezet Szász Domokos előszavával még ugyanazon évben, sőt, az előszó keltezését (1875. nov. 25.) tekintve talán már a következő hónapban meg is jelent. Kv. 1875.

²² EgySZ 1875. 21. sz. okt. 17. *A lelkészképzés kérdéséhez c. tanulmány*, amely csak az első oldalán szól keserű cinizmussal a közelmúlt eseményeiről.

²³ *Egy teljes teológiai akadémia terve*. EgySZ 1875. 24. sz. nov. 28. 393–424.; valamint 26. sz. dec. 26. 425–438. De lásd ugyanennek a folytatását a lap következő évi számában is, 1876. 1–2. sz. jan. 16. 1–20.

rint (II. Kor. XII.20) »versengések, irigységek, haragok, vetélkedések, fondorlatok, felfuvalkodások és pártoskodások.«²⁴

A tervezetben Szász Domokos utal az egyes európai nemzetek „legmagasabb rendű szakképzésére” és a külföldi tanulás lehetőségére, amely az erdélyi diákok számára ezeknek a gyümölcsöket elérhető távolságba hozza, de ezzel kapcsolatban Apáczait idézi, aki szerint „a külföldi egyetemek gyámsága alatt élni a nemzeti becsület ellen van, amellet költséges dolog és keveseknek használ” A magyar protestáns „egyházi tudományosság” megteremtése szempontjából tehát melegen üdvözli az egyházkerületi közgyűlés azon kezdeményezését, hogy e célból az erdélyi protestáns lelkesnevelést egybekapcsolja az egyetemi oktatással. Eötvös József személyével hozza kapcsolatba az új szempontok szerint megszervezendő teológia beindítását Kolozsváron, akinek „célja volt, az állam költségén, a kolozsvári egyetemen prot. theol. fakultást is állítani föl, de fájdalom, halandó testével együtt e hazafias törekvése is kora sírba szállott”.²⁵

Ezt követi a püspök megbízólevelében szereplő kérdések megválaszolása. „Első kérdés: mikor? E kérdéssel merőben felesleges volna sokáig foglalkozni. A válasz rá nagyon rövid s igen könnyű: nem holnap, hanem ma!” Az tehát, hogy szükség van egy ilyen intézetre, nem volt kérdés. Ennek szükségességét mind a közös zsinat, mind az egyházkerületi közgyűlés elismerte. Annál több vitára adott okot a protestáns egyetem tervezett helye, hiszen egyesek az új intézet felállításában végzetes lépést láttak az enyedi kollégium jövődjét illetően. Okfejtését az intézmény kettős céljára építi: szükség van egy, az egyetemmel szerves kapcsolatban működő teológiára, hogy azon a diákok „az eddigénél szélesebb körű ismeretre” tegyenek szert a bölcsészeti képzés bevonásával, de ugyanakkor szükség van a tanárképzésre is, amelynek külön a református egyház keretén belül történő felállítása komoly gazdasági akadályokba ütközne. Mindkét elképzelés megvalósításához meglévő feltételek szükségesek. Kolozsvár mellett szól az, hogy az állami törvényhozás „egész hazánkban Budapest után Kolozsvárt választotta székhelyül a második magyar tudományegyetemnek”, ahol azt meg is szervezték. Így az alapfeltétel már adott, akár a lelkészjelöltek oktatásának a kibővítésére, akár a tanárképzésre gondolunk, hiszen – Szász Domokos szavai szerint – Enyeden új tanszékeket felállítani „felesleges fényűzés volna” Álláspontjának próbálja megnyerni a társakat, amikor közli 6 egyetemi tanárnak a lelkes támogatását, akik megígérték, hogy az anyagi alap előteremtéséig hajlandók díjtalanul tanítani a protestáns egyetem hallgatóit.²⁶ Tartván magát az egyházkerületi közgyűlés egyik korábbi határozatához, nem az enyedi kollégium átköltöztetését sürgeti, hanem egy teljesen új intézmény, felállítását. „Szó van arról – mondja ezzel kapcsolatosan –, hogy fönálló tanintézeteink mostani anyagi és szellemi erejének sértetlen fönntartásával hozzunk létre egy új intézményt, mely a fennebb érintett kettős hiányt pótolja, az azok által nyújtott képzést részben betetőzze, részben kiegészítse úgy, hogy e tekintetben se legyenek ifjaink kizárólag a külföldi egyetemekre utalva.”²⁷

A fakultás működési elvei leszögezése után teljes tanbeosztást dolgoz ki, négyéves tanulmányi időszakra, évfolyamokra és félévi tanulmányi szakaszokra lebontva. Külön tervrajzot és építési költségvetést készített az új épületről, amely a kolozsvári egyházköztség díjtalanul adományozott telkén épülne fel 30 000 forintból. A működéséhez évenként 156 250 forint-ra lenne szükség.

Végül többek között szó szerint idézi gr. Mikó Imre ígését, mely szerint „az egyetemmel kapcsolatba hozandó prot. fakultás eszméjét – mihelyt az nem az enyedi főtanoda alapjainak igénybevételével, következőleg ennek megrövidítésével szándékozik létrehozni – csak üdvözölni

²⁴Pontos címe: *A kolozsvári M. Kir. Tudomány-Egyetemmel kapcsolatban felállítandó ev. ref. theol. facultas és tanárképezde tervezete. Az 1875-ki ev. ref. egyházkerületi közgyűlés által kiküldött véleményező bizottság illésében előterjesztette Szász Domokos ev. ref. pap és bizottsági tag.* Kolozsvárt, 1875. 5.

²⁵Uo. 10.

²⁶A tanárok: Felméri Lajos, dr. Jenei Viktor, dr. Kolozsvári Sándor, Ladányi Gedeon, Szabó Károly és Szász Béla. Tervezet. 20.

²⁷Uo. 21.

tudom és ez eszme valóstására szóval és tettel, tehetségemhez képest közre munkálni kész vagyok”.²⁸

Visszhangzik a sajtó

Kovács Albert lapja nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy a „kolozsvári párt” tagjaiban elverje a port. Ilyen alkalom adódott 1875 karácsonyán, amikor Kolozsvárra gyűltek össze a vidék lelkészei, hogy megtárgyalják az ún. kameratikumok ügyét.” Sokan „nagy izgatottsággal és aggodalommal” néztek az értekezlet elé, „mert Kolozsvárt és onnan a vidéken azon hír terjedt volt el, hogy Kolozsvárt már el volna határozva a kameratikum méltányos válságdíját az illetékes tanodáktól és egyházaktól elvenni, abból a kolozsvári cifra épületet, melynek tervrajzát t. Szász Domokos úr már ékes kőmetszetben szét is küldte, felépíteni” – állapítja meg enyhén maliciózan Kovács Albert. Az értesülés, legalábbis ebben a tálalásban, nem fedhette teljesen a valótságot, és csak jól irányított hírlapi „kacsa” volt. Tudósítása végén saját maga állapítja meg: „Mi szeretjük hinni, hogy mindezen aggasztó jelenségek csak a hír hazug szüleményei voltak.”³⁰

Az áttelepítés gondolatának a felröppenése tehát élénk vitát váltott ki, amelynek hullámai nemcsak Erdélyben, de az anyaországban is érezhetővé váltak. Az Egyházi Szemle 1875. évi 1. évfolyamában közlemény jelent meg, amelyben „r.l.” Háromszékről azt jelenti, hogy az erdélyi ref. egyházkerületben „rég eltűnt a békesség”, ugyanis 1874 tavasza óta a teológia átköltöztetése tartja izgalomban a kedélyeket. Tájékoztatja a közvéleményt, hogy eddig (1875. jan. 10.) a háromszéki „communitas”, vagyis a sepsi, kézdi, orbai és erdővidéki traktusok nagyon élesen szóltak mind annak jogosultsága, mind célszerűsége ellen, mely véleményt osztották a marosi és a görgényi egyházmegyék is. Emellett a küküllői, szebeni és fehérvári egyházmegyék ugyancsak elfogadták az enyedi álláspontját. Tovább sorolja az egyes egyházmegyék nézetét, majd így összegez: „18 tractusból 14 lesz olyan, mely facultásunk Enyeden maradását óhajtja, és csak 4 kívánja annak Kolozsvárra áthelyezését. Vagy a lélekszamarányt véve, kerek számokban: az áthelyezés mellett lesz 160 gyülekezet 96 ezer lélekkel, ellene 300 gyülekezet 230 ezer lélekkel.”³¹

Az áttelepítést ellenző erdélyi vélemények az Egyházi Szemle 1875. évi számaiban kerültek a nyilvánosság elé, Kovács Albert három közleménybe foglalt, éles hangú röpiratán keresztül.³² Az írás öt különálló részben próbálja meg felvállalni az átköltöztetést ellenző erdélyiek védelmét, és álláspontjukat egyházi és gyakorlati érvekkel igyekszik támogatni. Ami a kérdés jogi oldalát illeti, Kovács Albert leszögezi: „az alapító végrendeletét és a régibb országos törvényeket tekintve, kétségtelen, hogy a Bethlen-alapítvány hasznélvezetét az országgyűlés sem vehetné el a ref. vallású Bethlen főtanodától”, sem pedig az egyházkerulettől. De a főfelügyelettel megbízott egyházkerület sem térhet el az alapító végrendeletétől. Az adományok kizárólag csak az enyedi Bethlen Kollégiumot illetik, tehát azt másutt hasznosítani nem lehet, még tanügyi célokra sem.

Az áttelepítés célját nem látja. Szász Domokos három pontba foglalt érvelését, miszerint az átköltöztetést kívánja a közérdek, a püspök kolozsvári lakhelye és az itt működő egyetem is, a közvetkező epés megjegyzéssel nyugtázza: „Közérdek! közjó, közszükség! beh sok mindent betakartak már ezen cifra lepedőkkel! Ahol argumentumainkból kifogytunk, ott az emberiség

²⁸ Uo. 29.

²⁹ Így nevezték az egykori erdélyi fejedelmek adományait az egyes főiskoláknak és egyházaknak (szám szerint 35-nek) vagy ezek tanítóinak és lelkészeinek, amit többnyire sóban adtak ki. Ezt az osztrák kormány megvonta tőlük, de sok perlekedés után később nagyon kevés (harminczor kevesebb) évi válságdíjat fizetett. EgySZ 1876. 1–2. sz. jan. 16. 20.

³⁰ Uo. 22. Lásd még 1876. 4–5. sz. apr. 2. 61–64.

³¹ EgySZ 1875. 1. sz. jan. 10. 9–10.

³² Címe: *Három röpirat az erdélyi ref. papnöveldé ügyében*. EgySZ 1875. 2–3. sz. jan. 24. 17–41. Ezt követi a 4. és 5. számban két elmélkedés a protestáns tanintézetekről „Transsilvanus” sokat sejtető fedőnév alatt, amelyet minden bizonnyal a téma ihletett, hiszen azokban sok hivatkozás található az áttelepítésre.

közjava, a haza jól felfogott érdeke, az egyház közszüksége még mindig előlrántható, s mindig alkalmas egy szépen hangzó frázis kiállítására.”³³ Szerinte a magánérdek lopózott „a közös köpeny alá”. Olyan véleményt is közöl, miszerint Szász Domokos személyes érdeke mögé szeretné felsorakoztatni a lelkészeket azzal, hogy fizetésük rendezését indítványozza és sürgeti, és ezt kapcsolatba hozza a teológia átköltöztetésével. Azon gyanú is felmerül benne, hogy Szász Domokos „a Kolozsvárra áthelyezett papnöveldeben talán újabb munkatért keresett”.

Miután pedig Szász Domokos erre a saját álláspontját védő cikkkel válaszol,³⁴ Kovács Albert kortesfogásnak ítéli az öt elmarasztaló jellemzést teológiai ingadozásairól, hogy „megfossza véleményemet erkölcsi súlyától” – írja még ugyanazon évben, újsága 9. számában. Keményen elítéli az ellenpárt taktikai fogásait és a cikkekben használt terminológiáját. (Szerinte ugyanis az újságokban olyan jelzők is megjelentek az áttelepítést ellenzők címére, mint „gaz latrok, orgazdák, cinkostársak, az enyedi kollégium meglopói”, „hogy ne említsem a még bővebben kiaknázott gyöngédebb szótár ilyen kifejezéseit” – fogalmazza finom cinizmussal.)³⁵ Ezután húsz oldalon át folyik az ugyancsak élcés hangnemű válaszódon Szász Domokos címére. Utal azon rokoni kapcsolataira, amelyek őt egyes folyóiratok szerkesztőjéhez fűzi. Olyan lapokról van szó, amelyek hevesen felszólaltak Kovács Albert ellen (Kelet, Székely Hírlap, Erdélyi Protestáns Közöny, melyeknek Szász Domokos főmunkatársa volt). „Apró történelmi helyreigazításokat” tesz Szász Domokos Válaszirata címére, kisebb ferdtételeket igazít ki, gonosz hasonlatokat fenyeget meg, végül „kínlódiumnak” csúfolja Szász Domokos azon igyekezetét, hogy a közjóra és a közérdekre hivatkozva érveljen az átköltöztetés mellett. Utolsó bekezdésében beismeri: „Én gúnyt űztem igenis, mégpedig úgy látszik elevenre talált; de nem a közérdekkel és annak becsületes munkásaival, hanem azon nagyszájú legényekkel, kik elkezdik kiabálni »közérdek, közérdek«.” A konklúzió az, hogy amennyiben az erdélyi egyház hatszoros többsége valamire azt mondja, hogy az a saját érdeke ellen van, „akkor önöknek nincs joga (!) többé a közjóra hivatkozni vagy éppen a közönség akarata ellenében erőszakoskodni” – fejezi be több mint húszoldalas közleményét Kovács Albert, amely a válasznak még csak az első fele. Ezzel szinte ki is merül a 9. szám teljes terjedelme. A folyóirat következő számában még huszonhat teljes oldalt szentel arra, hogy Szász Domokos kifogásait megcáfolja, s a kérdés jogi oldalát tisztázandó, egyházjogi történelmi leckét ad Szász Domokosnak arról, hogy ki az iskolai vagyontulajdonosa, és hogy van-e joga az egyháznak valamely iskola vagyontulajdonát egy másik intézet hasznárára átutalni. Vége-hossza nincs a vagdalózásnak és a sokszor személyeskedő cinizmusnak, elsősorban Szász Domokos irányába, de jut belőle bőven a „kolozsvári pártnak” is.³⁶

A kérdés állandóan napirenden van az Egyházi Szemle hasábjain. Kovács Albert „insinuatio”-ról beszél, amikor egy enyedi bál kapcsán erkölcsileg elmarasztalják a kollégiumot, vagy amikor „egy székely pap” fedőnév alatt valaki azzal vádolja Kovács Ödön nagyenyedi tanárt (Kovács Albert testvérét), hogy doktori értekezésében gyalázza a székelyeket, amelyre megszületik a lapszerkesztő konklúziója: a kolozsvári párt „most már az argumentáció terét egészen otthagya, a papságot akarják felizgatni ellenem és Kovács Ödön ellen”.³⁷

A sajtóvitában csak azután következett be valamelyes nyugalom, miután az erdélyi ref. egyház 1875. évi közgyűlése elutasította a teológia átköltöztetésének a gondolatát s ugyanakkor megszervezte a 15-ös bizottságot. Kovács Albert *A harc után* c. vezércikkében megelégedéssel nyugtázza, hogy Erdélyben „a népelet józan ösztöne ismét megóvta az egyházat egy nagy botlástól, melybe a bőrben nem férhető nagy politika akarta bevinni” Békét és feledést ajánl mindkét oldalon a harc személyes és irodalmi részére, hozzátéve, hogy „amely egyházszervezet mellett

³³EgySZ 1875. 2–3. sz. jan. 24. 25.

³⁴Megjelent az ErdPKz 1875. március–áprilisi számában, és még ugyanazon évben különnyomatként is kiadták Kolozsvárt, 39 oldalnyi terjedelemben.

³⁵EgySZ 1875. máj. 2. 9. sz. 129–130.

³⁶Lásd bővebben a *Vegetes apróságok, feleletül Szász Domokosnak, az erdélyi papnövelde ügyében* c. röpirata két részét. EgySZ 1875. 9. sz. máj. 2. 130–150, valamint 10. sz. máj. 16. 153–180.

³⁷EgySZ 1875. 11. sz. máj. 23. 199–200. Az enyedi bálról lásd Uo. 189. A Kovács Ödön elleni vád. Uo. 192–193.

ily merényletek lehetségesek, s megakadályozások és megbüntetések semmiképpen sem lehetséges: az az egyházszerződés nem jó” A „tényleges győzelem” után lovagias kötelességének tartja az utolsó szót átengedni irodalmi ellenfeleinek.³⁸

A 15 tagú bizottság működése

A 15 tagú bizottság 1876. febr. 7-én tartotta utolsó ülését, amelyen annak tagjai felállították egy teljes teológiai tanfolyam megszervezésének az alapelveit. Ezen a gyűlésen előkerültek a legizgalmasabb kérdések is (mikor, hol), amelyekre válaszképpen, hosszabb vita után, Zeyk Károly indítványát fogadták el, aki a közgyűlés határozatának megfelelően a tervezett korszerű intézetet Nagyenyeden látta volna jónak felállítani. Ezt Szász Domokos is kénytelen volt elfogadni, miután, saját bevallása szerint, egy teljesen új intézet felépítésére még semmi alap nincs.³⁹

A Bizottság végre május 10-én nyújtotta be munkálatainak összefoglalt jegyzékét, amely azonban nem került fel a közgyűlés napirendjére, részben ügyrendi, részben terjedelmi okok miatt. A közgyűlés Nagyenyeden megrendezett II. ülésén Réthy Lajos tárgysorozati javaslatot terjesztett elő, amelyben kérte a Bizottság munkálatának megtárgyalását. Többen kifogásolták az Igazgatótanács közgyűlés-előkészítő munkáját, amiért a teológia ügye nem került be a napirendi pontok közé. Bodor Antal bizottsági tag szolgál magyarázattal az elnapolást illetően, mondván, hogy amikor ő május 10-én beadta a bizottság munkálatait összegező dossziét, „a közgyűlést megelőzőleg felhalmozódott folyó ügyek, részint a közgyűlési előkészületek által, az igazgatótanács munkássága annyira igénybe volt véve, hogy ezen fontos ügy tárgyalására kellő idővel nem rendelkezhetett, s ez okból nem vették fel a munkálat a tárgysorozati javaslatba”.

A püspök ezután felszólította a közgyűlés tagjait a szavazásra, s miután tízen név szerinti szavazást kértek, a közgyűlés végül megszavazta (56–50 arányban) a kérdés megvitatását, s azt az 5. ülésre fel is vették a tárgysorozati pontok közé.⁴⁰

A teológiai oktatást e Bizottság kettős, elméleti és gyakorlati alapra építi, és ezeknek megfelelően csoportosítja a tananyagot is. 18 köteles tantárgyat nevez meg, a teológiai tudományágak szerint, amelyek rendszeres előadások formájában alkotnák a négyéves oktatás gerincét. Ezt egészítené ki három tárgy a segéd tudományokból (erkölcs–bölcselet, nevelés- és oktatás tan, bölcsészettörténet) és 5 tárgy a nem kötelező tantárgyak közül. Szó van továbbá a tanárok számáról és a kötelező heti óraszámáról stb. Témánk szempontjából viszont az effajta tanmenet-tervezetnél sokkal érdekesebb az előterjesztés 6. pontja, ahol az intézet helyéről és anyagi alapjáról van szó. Ezekkel kapcsolatosan a Bizottság utal a közgyűlés korábbi határozatára, amely kimondja: „egyházkerületünk múlt évi gyűlése az áthelyezési indítvány egyhangú elvetésével kimondotta, hogy a nagy-enyedi Bethlen-főtanodánkban fennálló teológiai tanintézetet továbbra is fenntartja” Miután pedig Szász Domokos a kolozsvári tudományegyetemmel kapcsolatban felállítani ajánlott protestáns teológiai fakultásra – saját nyilatkozata szerint – alapot nem tudott kimutatni, a Bizottság elhatározza, hogy a „nagy-enyedi teológiai tanintézetünket kívánja a fentebb megállapított elveknek megfelelően berendezni, annyival is inkább, mert nevezett intézet erre kellő számú tanerőkkel rendelkezik. Amennyiben pedig az új berendezés a most ráfordítottnál több költséget igényelne, ajánlatba hozza bizottságunk az egyházkerületi közgyűlés előtt, hogy ezen terhek hordozásához maga az egyházkerület nagy-enyedi főtanodánkban nyújtandó anyagi segéllyel járuljon”.⁴¹

Szász Domokos azon próbálkozását, hogy egy Kolozsvárt felállítandó teológia költségeire alapot gyűjtsön, továbbra is „méltányolja s ajánlja az egyh. kerületi közgyűlés figyelmébe”.

³⁸ EgySZ 1875. 12. sz. jún. 13. 201–204.

³⁹ EgySZ 1876. 4–5. sz. ápr. 2. 59–61.

⁴⁰ A név szerinti szavazást többek között Szász Domokos is kérte, s a Jkv meg is örökölte azok neveit, akik a teológia átköltötése ellen vagy mellette szavaztak. Lásd Jkv 13/1876. 8. A határozat a közgyűlés elnökét bízta meg, „hogy az erre vonatkozó irományok elhozatala végett a szükséges intézkedéseket” megtegye. Uo. 9.

⁴¹ Jkv 35/1876. 22.

Külön tárgysorozati pontként szerepel Szász Domokos azon kérése, amelyben engedélyért és felhatalmazásért folyamodik a közgyűléshez „hogy egy Kolozsvárt felállítandó theol. facultas javára alapítványokat s illetőleg adományokat gyűjthessen” Az ügybuzgalomból származó törekvést a közgyűlés helyesli, „köszönettel tudomásul veszi, és alapok gyűjtésére a felhatalmazást neki megadja” – hangzik a határozat.⁴²

Intermezzo

A heves viták első fejezete azzal zárult, hogy sikerült többé-kevésbé nyugvópontra (kompromisszumra) juttatni a már-már szakadással fenyegető meghasonlást. A közgyűlés és Igazgatótanács mindkét fél számára elfogadható megoldást hozott, amely egy ideig lecsillapította a kedélyeket. 1889-ig nem is kavarta fel az egyházkerületi közgyűlés üléseit nagyobb vita ebben a kérdésben. Sőt, úgy tűnik, mintha teljesen lekerült volna a Teológia átköltöztetésének a kérdése nemcsak a közgyűlések napirendjéről, de az egyházi közvélemény homlokteréről is. 1879-ben csak egyetlen ügyrendi kérdés emlékeztet a vitára, a protestáns egyetem gondolata.⁴³ Egyébként minden egyes teológiával foglalkozó tárgysorozati pontot kizárólag a nagyenyedi intézetettel hoztak kapcsolatba.⁴⁴ Ezen az sem változtatott, hogy 1885-ben Nagy Péter püspök halála után Szász Domokost választották meg az egyházkerület élére, aki püspöki szolgálatát gyülekezetlátogatással és templomépítéssel kezdte. Azt csak sejtethjük, hogy látogatásai alatt szóba jött a teológia átköltöztetésének az ügye is. Ezt viszont az egyházkerületi közgyűlés előtt nyilvánosan csak három év múlva hozta szóba és támogatta teljes püspöki tekintélyével.

A végső győzelem, 1889

1888-ban a közben 21 főre duzzadt bizottság a püspöki felügyelet jogára és kötelességére hivatkozva érvel a teológia átköltöztetése mellett, bár e mellé állítja a másik lehetőséget is, hogy ti. a püspöki hivatalt telepítsék át Nagyenyedre. Az egyházi törvénykönyv 200. cikkét idézi, amely kimondja, hogy a püspök „felügyelje az egyházkerületi theologiai akadémiának”, és erre hivatkozva jelenti ki: „ha a törvényt nem azért alkotják, hogy teljesületlen maradjon az egyházkerületnek önmaga és az önalkotta törvény iránti kötelessége vagy érvényesítése, vagy megváltoztatása az írott betűben hagyott törvényes határozmánynak”.⁴⁵

Három egymást követő püspök példáját hozzák fel, akiknek a felügyelete az írott jelentések bevételén, az ifjúság tisztelgésének a fogadásán, a vizsgákon való megjelenésen vagy a „bevégzett tények” tudomásulvételén túl semmi másra nem terjedhetett. A püspöki felügyelet túlhangsúlyozása ne tévesszen meg, hiszen a háttérben a nagy ügy melletti kényszerű érvelés szükségessége húzódik meg.

Mint ahogyan hasonló indítékról árulkodik a Teológia és az Egyetem közötti szoros kapcsolat indoklására felállított okfejtése is.⁴⁶ A magas szintű, nem kizárólag teológiai műveltség megszer-

⁴² Uo.

⁴³ 1879. nov. 3-án tartott ülés. Jkv 129/g jkv. szám.

⁴⁴ 1879. nov. 3.: Nagyenyed, kollégiumi statisztika, Jkv 1879. 41.; 1881. jún. 13.: alapvizsga (I. szigorlat), Jkv 1881. 20. jkv sz., II. szigorlat 42.; 1882. máj. 31.: tanári üresedés Nagyenyeden, Jkv 1882. 22. 15. jkv sz.; 1884. jún. 5.: a nagyenyedi kollégium egyik szárnya építése (Jkv 1884. 22.), a Kollégium 200 diákkal gyarapodott (26.), tantervtervezet Nagyenyednek (43.); 1886. jún. 17–20.: Nagyenyedre konviktus építése, 68. (41. jkv sz.); 1888: megszervezik a teológia ötödik tanszékét, ekkor sikerül kimondatnia a kerülettel, hogy magára vállalja a főiskola fenntartását és annak akadémiai szintre való emelését. Jkv 1888.

⁴⁵ Lásd a jelentést az 1888. évi helyzetről; 1889. okt. 7. negyedik ülés (Jkv 1889. 79.).

⁴⁶ Akinek nincs alkalmja, hogy magánál magasabbakat is szemléljen, könnyen rászokik, hogy saját magát tegye minde- nek mértékévé, magát képzelje a világ középpontjának... Azt a szűkre kiszabott néhány kurzust és penzumot megtanulja, bemagolja, és azt képzei, hogy világ bölcsességének ő a letéteményese és mindenható sáfára. Meg kell mutatni neki, szembe elé kell állítani a tudományok véghetetlen birodalmát, új meg új ágazatait, az univerzitas scientiarum egész szerve-

zése mellett mondott apológiája után egészen általánosan beszél arról a környezetről, amely mindezt nyújtani tudja. Nem nehéz felismerni ebben az akkori Kolozsvárt, amely egyre inkább kibontakozó fejlődésével már rálépett az útra, hogy Erdély kulturális fővárosa legyen a lassacskán provincializálódó Enyeddel szemben. Szász Domokos sohasem Enyed ellen érvelt, már ami az ottani kollégium tradícióját, múltját és örökségét illeti, hanem Kolozsvár mellett. Pontosabban a mellett, amit a megváltozott viszonyok és idők jelenthetnek a teológiai oktatás számára. Az idő pedig mindenképpen őt igazolta. Ehhez az elképzeléséhez keresett (és talált) érveket. Meggyőződésünk, hogy ő hasonlóképpen cselekedett volna bármilyen más település esetében, ha remek gyakorlati érzéke másutt találta volna meg a fejlődést előlegező lelki-morális (és miért ne a gazdasági és társadalmi) garanciákat.

A református tanárképzés

Br. Bánffy Dezső és Szász Domokos előterjesztették az átköltöztetés tervezetét gr. Csáky Albin m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek, aki nemcsak erkölcsi, de anyagi támogatást is ígért. Emellett semmi kifogást nem emelt azon terv ellen, hogy a teológusok heti 7 egyetemi óra hallgatásával rendes egyetemi hallgatókként is elismerést nyerjenek, amellyel akkor lényeges tandíjkedvezmény járt, továbbá részesülhettek az egyetemi hallgatóknak járó ösztöndíjból is, ami nagy előnynek számított, tudván azt, hogy a vallásos intézményeket az állam nem szubvencionálta. Emellett „ha ... középiskolai tanári vizsgálatra is fognának állani – folytatódik a miniszter ígérete –, kiegészítőül csak két féléven át kellene, a mostani 4 félév helyett, egyetemi r. hallgatóknak, illetőleg tanárképezdei tagoknak lenniök”.⁴⁷ Az egyetemhez való kapcsolódással megnyílna a lehetőség arra is, hogy a Teológia doktori tudományos fokozatot adományozzon.

Telek és épületterv

Szász Domokos, terve megvalósítása első lépéseként, 1889-ben telket vásárolt a kolozsvári egyházközségtől a Bel-Király utcában és egy másik telket kapott adományképpen erre a célra a Bel-Farkas utcában, majd tervezetet készített egyrészt az építendő intézet beosztásáról, másrészt a működéshez szükséges költségekről. A tervezet szerint az új Intézet a Farkas utcai templom szomszédságában, a mai ref. lelkészi hivatal helyén épült volna fel az alábbi beosztásban: két emeleten lett volna szétosztva 4 tanterem, 1 aula (egyházkerületi közgyűlések tartására is),⁴⁸ 5 tanuló-, 5 hálószoba számára, továbbá 4 mosdó, tanári gyűlésterem, könyv- és levéltár, olvasószoba, egy tanári lakás alakítható ki, mellékhelyiségekkel együtt. Az alagsorban lakott volna a személyzet, itt lett volna a konyha, a mosóterület és a pince. A működéshez szükséges költségek fedezték volna a tanári fizetéseket, egy pedagógus fizetését, a konviktusi költségeket és a stipendiumokat.⁴⁹

A vita második fordulója

Az egyházkerület közgyűlési szintjén újra feléledt a megkülönböztetés e tervezetét illetően. Gr. Bethlen Géza, az enyedi kollégium főgondnoka szept. 9-én levelet intézett a püspökhöz, amelyben közölte, hogy nincsen kifogása a kolozsvári teológia ellen, ha annak létesítése nem megy a

---

zetét, hogy ismerni kezdje saját korlátozottságát, törpe, gyarló voltát a szellemvilág megmérhetetlen végtelenségei közepete.” Lásd ugyanezt az egyetem és a teológia kapcsolatáról szóló fejezetben.

⁴⁷ Jkv 1889. 85.

⁴⁸ A tervbe vett épület nem itt készült el, de a díszterem kettős rendeltetése a Trencsin téri teológia felépülése után is megmaradt. Szász Domokos püspök az 1896. évi közgyűlés előtt tett jelentésében megnyugvással szól arról, hogy az addig vándoréletre kényszerített végre állandó otthonába léphet. Jkv 1896. 12–13.

⁴⁹ Lásd az 1889. okt. 7-i negyedik ülés ügyrendi kérdéseit. Jkv 1889.

nagyenyedi főtanoda rovására. Levelében utal Zeyk József főgondnok álláspontjára is, aki írásban nyilvánított véleményt ebben az ügyben, leszögezve: „elvben helyeslem az ev. ref. egyházkerületi theologicum seminariumnak Kolozsvárra áttételét... De ezzel szemben a Bethlen-főtanoda jogait sértetlen épségben óhajtánám fenntartani”.⁵⁰

Kovács Ödön bizottsági tag a kérdés tárgyalásának az elnapolását kérte, azzal az indoklással, hogy a javaslat „nagyfontosságú, sokoldalú megfontolást, felvilágosítást és megvilágítást” igényel, tehát érdemleges döntést olyan kérdésben nem szerencsés hozni, amit csak első látásra-hallásra ismer az ember. Kifogásolja a tervezet általános körvonalazását, homályos utalásait. „Ha pedig a bizottság már most érdemlegesen kíván határozni a javaslat felett, kijelenti, hogy ő, a jelen helyzetben, az előadói javaslat mellőzésével, az enyedi főiskolai előljáróság felterjesztésének elfogadására szavaz, mert nem tudna lelki nyugodtsággal hozzájárulni egy régi és biztosított intézet szétbontásához, míg tisztában nincs azzal, hogy milyen lenne az új, mit helyébe tenni akarnak és miből lehet azt biztosan és állandón fenntartani.”⁵¹

A hetedik ülés döntést hozott Zeyk József határozati javaslata ügyében. Ez három pontban próbálta védeni Enyed eljogát: a történelmi tradíció, az egyházkerület törvényes hatásköre (hogy ti. nem intézkedhet az enyedi kollégium vagyonának megosztása fölött a két intézetet illetően), valamint a kolozsvári Teológia és az Egyetem kapcsolata (mondván, hogy ez sem jogi, sem vagyoni tekintetben nincsen tisztázva). Zeyk javaslatát a közgyűlés 104–75 arányos szavazattal elvetette.⁵²

Közgyűlési határozat Kolozsvár mellett

1889. okt. 5–9-én, a nyolcadik ülésen tárgyalta meg az egyházkerületi közgyűlés a teológiai akadémiára vonatkozó javaslatot. Ennek rendjén szóba került az, hogy az Igazgatótanács az áthelyezés mellett foglalt állást, amelyet olyan évszázados történelmi példákkal támasztott alá, amelyek mind a Kolozsvár-központúságot hangsúlyozzák. Huszonegy megkérdezett igazgatótanácsos közül csak három tiltakozott az átköltöztetés ellen, 18 azt elfogadta. Ez utóbbiak véleménye viszont megoszlott az átköltöztetés módját és idejét illetően. 12 kimondotta Kolozsvár előnyét, hárman szerették volna elnapolni, amíg a helyzet „megérik”, három tag késedelem nélküli intézkedést indítványozott, hat egyházatya pedig az előmunkálatok beindítását tartotta szükségesnek. Végre a következő határozati javaslat született: „Mondja ki az egyházker. közgyűlés, hogy az anyaszentegyház jövődő lelkészeinek képzését az egész egyházkerület kötelességeül ismeri, hogy e kötelességének eleget teendő, egy egyházker. központi s a püspök főfelügyelete alatt álló theol. szemináriumnak Kolozsvárra leendő felállítását elhatározza; ezáltal egy 15 tagból álló egyházker. bizottságot küld ki, kötelességeül tevén, hogy az egész egyházker. e célra fordítható szellemi és anyagi forrásait tanulmányozza, részletes tervet dolgozván az iránt, hogy az erre szükséges alap honnan és mi módon szerezhető meg. Valamint az iránt is, hogy az így felállítandó intézet minő alaptervezet szerint rendeztessék be, a négyévi tanfolyamnak tantárgyai és tanerői főbb vonalokban miként osztassanak be, s e kétoldalú előmunkálatok mikorra vezethetők odáig, hogy az új intézet működése életbe léphessen.”⁵³

Az egyházkerületi közgyűlés e javaslat szellemében szavazta meg és emelte határozati érvényre Gr. Bethlen Géza indítványát. Eszerint: a közgyűlés kimondotta, hogy Kolozsvárra a Ferenc-József Tudományegyetemmel szerves egységben működő Teológiai Akadémia állíttassék fel, internátussal és konvikttal, amely négy rendes tanárral és egy pedagógussal működjék. A diákokat kötelezi az egyetemi előadások hallgatására, az Igazgatótanácsot pedig utasítja, hogy

⁵⁰ Uo. 1889. 89.

⁵¹ Uo. 1889. 93.

⁵² Hetedik ülés, 1889. okt. 8. du., 62/1889 jkv szám.

⁵³ Jkv 1889. 73–74

A közgyűlés nyolcadik ülésén (1889. okt. 9. de.) Szász Domokos adományt ajánlott fel a létesítendő intézet számára („hogy a súrlódás, viszály, feszültség sokáig ne tartson”), s hasonló lépésre buzdította a közgyűlés jelenlévő tagjait is, hogy Kovács Ödön aggályai az anyagi fedezet hiánya miatt eloszoljanak. Rajta kívül még öten járultak hozzá tisztes ajándékokkal az alaphoz.⁵⁴

Az egyetemes zsinat Kolozsvár mellett

Szász Domokosnak arra is gondja volt, hogy az 1892. ápr. 2-án megrendezett pesti egyetemes zsinaton elfogadtassa álláspontját az átköltöztetést illetően, mely zsinat beleegyezett abba, hogy a lelkészképzés Kolozsvárott és Debrecenben történjék. Erről maga Szász Domokos számolt be az erdélyi egyházkerület közgyűlésén 1892. szept. 10. napján de. Megelégedéssel nyugtázta, hogy az egyetemes zsinat az egész egyház közérdekének tekintette a teológia áthelyezését és késznek mutatkozott nemcsak morális, de anyagi támogatást is adni hozzá. Utalt az Igazgatótanács eddigi munkájára, kijelentvén: „Úgy vélem, hogy Igazgató Tanácsunk e törekvése által egyházkerületünk jól felfogott érdekében tesz szolgálatot, mert ma tán inkább, mint valaha, imminens érdekünk elhárítani gondos igyekezettel minden akadályt, mely útját állhatja a békés fejlődésnek s megzavarhatná az összhangot azon egyetértő működésben, mely, tekintve a mi erőtelenségünket, a nagyobb szabású alkotások műlhatatlan föltétele. Lehet, hogy az eszme teljes diadalát én nem érem meg; más lesz a magvető, más az arató, de boldognak vallom magamat, hogy az eszme előharcosa lehettem s lehetek, amíg élek.”⁵⁵

Kolozsvár református iskolái

Kolozsvárt a református szellemű iskolázás terén ápolt hagyományai tették elsősorban alkalmassá arra, hogy a tájegység kulturális központjává váljon s mint ilyen kedvező körülményeket kínáljon a lelkészképzés számára is. 1892-ben három iskola a rendes tanszemélyzeten kívül még négy tanerőt alkalmazott a melléktárgyak oktatására. A kolozsvári egyházközség a század utolsó évtizedében két óvodát is működtetett. A század harmadik harmadában épült fel a belvárosi leányiskola emeletes épülete, 1891-ben új tanteremmel egészült ki a hidelvei és a Kül-Magyar utcai iskola, amelyek még külön egy-egy új tanítói, illetve tanítónői állást szerveztek. Ezeket a szükségessé vált korszerűsítési és bővítési munkálatokat egészítette ki 1892-ben még az is, hogy a Kül-Magyar utca iskolája számára emeletes épület készült el tanítói lakással és még három tanteremmel, a hidelvei iskola mellé pedig még egy új tantermet építettek.⁵⁷ Minden szempontból versenyképesnek mutatkozott tehát Nagyenyeddel, hiszen az ottani teológiát és tanítóképzőt nem számítva, az iskolázott gyermekek száma Kolozsvárott csak másfélszázal maradt el Nagyenyedhez képest.⁵⁸

⁵⁴ Jkv 1889. 99. 62/1889. A kollégium tanszékei 65–66.

⁵⁵ Jkv 1889. 100–101.

⁵⁶ Jkv 13/1892. 14.

⁵⁷ Jkv 25/1892. 58.

⁵⁸ Az iskolázott ifjak száma Nagyenyeden 1890–1891-ben 733. Ezek közül a nagyenyedi teológián tanult 51, az itteni tanítóképzőben 39, a gimnáziumokban 353, az elemi iskolákban 280. (Jkv 1891. 60.) A kolozsvári gimnáziumban 350, az elemi iskolákban 158 ifjú tanult, tehát összesen 508. Uo. 1891. 127.

A vita újabb fellángolása

Az 1892. szeptember 12-én megkezdett egyházkerületi közgyűlésen az erdélyi ref. egyház saját közalapjából 40 000 Ft összeget indítványozott a Kül-Magyar utcai telek vételére törlesztésére, és ugyanakkor megszavazott további 16 000 Ft-ot a teológiai alapnak. Másnap délután (1892. szept. 13.) gr. Bethlen Gábor kifogást emelt ez ellen, mert a kolozsvári teológiának szánt összegekbe beletartoztak azon központi segélyek is, amelyek a nagyenyedi teológia és konviktus fenntartására szolgáltak. Így annak fennmaradása „veszélyeztetve lenne jövőre, az egyházkerületi közgyűlés pedig elég határozottan mondotta volt ki, hogy a nagy-enyedi theol. akadémiát továbbra is fenn kívánja tartani, mondja ki újból is a közgyűlés, hogy a nagy-enyedi theol. akadémiára eddig fordított bármilyen alapokból vagy segélyeiből mit sem enged elvonni”.⁵⁹ A közgyűlés elfogadta és érvényre emelte Bethlen javaslatát.

Más két határozati javaslat is elhangzott ebben az ügyben. Az egyik Dósa Dénestől származott, aki az akadémia felállításának az elnapolását indítványozta, azzal az indoklással, hogy az még nem sürgős. Ezzel szemben kérte az Igazgatótanácsot, hogy minden igyekezetét az enyedi akadémia fenntartására fordítsa. Az indítványt leszavazták, és helyette a Bethlen-féle javaslatot fogadták el, amely ezzel szemben nyitva hagyja az új intézet további szervezésének a lehetőségét.

Kovács Ödön pedig a közgyűlés közvetítésével azt ajánlotta az egyetemes zsinatnak, hogy az erdélyi református egyház, az ágostai hitvallású testvér egyházzal együtt, tegyen folyamodványt az állam elé, amelyben hivatkozzék az állami egyetem hiányos szerkezetére és indítványozza, hogy létesítsenek ők protestáns teológiai fakultást az egyetem keretén belül. Ezt is elfogadta a közgyűlés.⁶⁰

1892. dec. 1–2. napjain tartott igazgatótanács gyűlésen mindkét kezdeményezést (a debreceni és a kolozsvári fakultások létesítését) „oly nagy és kiválóan protestáns érdekek” mondották ki, „melynek megvalósítására az áldozatoktól visszariadnunk nem szabad”. Ezzel egy időben felhívást intéztek az egyetemes egyház minden tagjához az adakozásra, amely be is indult.⁶¹

Konkrét lépések az építés felé

Az 1894. évi egyházkerületi közgyűlés második ülésén (márc. 29. du.) az intézet átköltöztetése ügyében tett előterjesztések már nem a korábbi kilátástalan szóharcok közepette kerültek terítékre. Azokon szinte érezhető a megvalósulás bizonyossága. Szász Domokos püspök jelentésében még egyszer utal mind az erdélyi ref. egyházkerület, mind az egyetemes zsinat 1892-ben hozott határozatára, amely a lelkészképzést szeretné egybekapcsolni a tudományegyetemmel. Az új teológiai fakultás megalapítását prófétai megszállottsággal munkáló püspök aprólékos költség-előirányzatot és részletes tervet tett le az Igazgatótanács asztalára, amelynek kivitelezésére újabb összeget kívánt megszavaztatni a közgyűléssel.⁶²

A püspöki jelentés beszámol továbbá arról, hogy az intézet számára „nagy arányú díszterem” is épül kettős rendeltetéssel. Egyrészt ez alkalmas hely lesz az intézeti istentiszteletek tartására,

⁵⁹ Jkv 47/1892. 92.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Jkv 23/1894. 71.

⁶² „Nem tagadom, sőt nyíltan bevallom, hogy nemcsak egyházkerületünknek, hanem egész egyetemes egyházunknak – miként azt egyetemes zsinatunk is 1892/409-ik szám alatt kelt végzésével kijelentette – elsőrendű szükségnek tekintvén: Debrecenben egy bölcsészeti fakultásnak s tanárképezdének és Kolozsvárra a tudományegyetemmel a lehetőleg kapcsolatba hozandó teológiai fakultásnak megalapítása, a végrehajtott pénzügyi műveletek nehézségei közepette, az utóbb jelzett feladat lebegett lelkem tekintete előtt s főleg ezért érzem mély igazságot az apostoli szavaknak: »Nekem az én életem sem drága, csak hogy futásomat elvégezhessem, s a kitűzött célt elérhessem.« Lesz szerencsém, a theol. fakultás felállítása s fenntartása ügyében külön átiratot intézni a mélt. Igazgatótanácshoz, s így most csupán azon javaslatlétre szorítkozom, hogy az éppen most jelzett átiratom s az ahhoz csatolt költségelőirányzat tekintetbevételével: a nyert tőketöbbletből csatoltassék e f. év január 1-től számítva a fakultás alapjához: 120 000 frt.” Jkv 1894. 65.

másrészt kedvező lehetőséget biztosít majd az egyházkerületi gyűlések megrendezésére is. Mellette kisebb termeket is tervbe vettek a közgyűlések idején működő bizottságok számára. A termek bebútorozását a közgyűlés feladatául tűzi ki. Emellett felhatalmazást kér arra is, hogy a dísztermet az egyházkerület nagy alapítóinak szentelje: „vezérlő férfaink Pantheonjává, feldíszítvén azt azoknak életnagyságban festett mellképeivel, hogy az egymás nyomába lépő ifjú nemzedékek szemlélhessék folyton azok nemes vonásait s dicső példaadásukból merítsenek okulást és lelkesülést. Istennek hála, egyh. kerületünk soha nem szűkölködött nagy érdemű vezérlő férfiakkban, de azoknak emléke nagyobb részét csak a történelemben élő, arcképek nem maradtak fenn. Az újabb időkben azonban voltak s vannak feles számban oly vezérlő férfiak, akiknek meglévő arcképek hű másolatai a mi pantheonunk kiváló díszéül fognak szolgálni”.⁶³ A közgyűlés utólagos beleegyezése reményében egyezséget kötött Cserna Károly fiatal budapesti festőművésszel, aki a kért arcképek megfestését 100 forintért vállalta. Ehhez az összeghez járulna még 20 ft, a „díszesen aranyozott rációk” ára. E költségek fedezésére a közgyűléssel 5000 ft-ot szavaztatott meg a tőketöbbletből.⁶⁴

A teológiai fakultás tantermei, tanulószobái, hálótermei és a konviktus bebútorozására és felszerelésére indítványozza továbbá, „hogy tartassék fenn rendelkezésre 4000 ft”.⁶⁵

A közgyűlés elfogadta az előterjesztést, azzal a kiegészítéssel, hogy „az egyházkerület elhunyt és élő nagyjainak képei között Szász Domokos püspök úr képe is felfüggesztessék”. Egy 5000 ft-os összeget is megszavaz a püspök nevére „örök alapítványul”, amelyet az előterjesztésben javasolt 160 000 ft összeghez kíván csatolni, „később az alapítólevélben körvonalazandó rendelkezéssel”.⁶⁶

A püspök előterjesztése után az Igazgatótanács beszámolója következett a fakultás állapotáról (melyet ugyancsak a püspök terjesztett elő), majd javaslat hangzott el annak elhelyezéséről és megnyitása időpontjáról.⁶⁷ A beszámoló emelkedett hangnemben indul: „Meggyőződésem az, hogy minden olyan eszmére nézve, mely magában igazságot rejt s a fejlődés rendjén magasabb rendű közszükséget kifejező: előbb-utóbb mindig eljön az időnek ama teljessége, midőn ez külsőleg is alakot ölt, formát nyer, az ige megtestesül s a benne lévő igazság és közszükség szolgáltatára pályafutását megkezdi. Ez öröklő törvénynek a kolozsvári theol. fakultás intézményének létesülésében is ellenállhatatlanul diadalra kell jutnia. Itt az ideje annak, hogy egyházkerületünk ez intézmény tényleges megvalósítása által manifesztálja alkotó erejét, s a közelgő ezredév ünnepe, egy felsőbb rendű, új tanintézet megalapítása által bizonyítékát szolgáltatassa annak, hogy joga van a jövődühöz, fennállva, virulva a második évezredben is. Az idők jelei óva intenek, talán inkább, mint valaha, arra, hogy ne késlelkedjünk.”⁶⁸

Az intézet mielőbbi felállítását az Igazgatótanács beszámolójában Szász Domokos továbbá azzal indokolja, hogy a nagyenyedi teológia helyzete válságba jutott.⁶⁹ Hivatkozik az 1889. évi közgyűlés határozatára, mely kimondotta, hogy a kolozsvári fakultás felállításáig az Enyeden előállított tanárihiányt ideiglenes alkalmazásokkal oldja meg. Ennek lett következménye az, hogy

⁶³ „Ilyenek a többek közt gr. Mikó Imre, a kolozsvári fakultás első alapítója, br. Kemény Ferenc, gr. Kuun Kocsárd, br. Kemény Gábor, gr. Bánffy Miklós, id. Zeyk Károly, br. Kemény István, Dózsa Elek, id. br. Kemény Domokos, br. Bánffy János, id. gr. Teleki Domokos, id. Szász Károly, Szacsavay József, gr. Bethlen Géza, Hegedűs Sándor stb. Alig egypár kivétellel a kolozsvári theol. fakultásnak mindannyian alapítói. Püspökeink közül, tudomásom szerint, csak négynek maradt fenn másolható arcképe. Név szerint: a Bodola Jánosé, Antal Jánosé, Bodola Sámuelé és a Nagy Péteré.” Jkv 1894. 68.

⁶⁴ „Én ezen arcképek megfestése ügyében a mélt. Igazgató-Tanács, illetőleg, a ft. ker. közgyűlés jóváhagyása reményében, Cserna Károly budapesti fiatal jeles festőművésszel már konferáltam és szóbeli egyességre léptem olyképpen, hogy készen nyilatkozott az arcképeket egyenkint 100 ft-ért olajba festeni. A gr. Mikóéit pedig, mint első alapítóit. Lemásolva az akadémiában elhelyezett térképről, 140 ft-ért. A díszesen aranyozott rációk darabonként 20 ft-ba kerülnek. Az ezen pont alatt felsorolt szükségletek fedezésére proponálom, hogy fordíttassék a tőketöbbletből 5000 ft.” Jkv 1894. 68.

⁶⁵ Jkv 1894. 69.

⁶⁶ Jkv 22/1894.

⁶⁷ Megbízatását az Igazgatótanács az 1889. évi közgyűlés 62. és 64. határozati pontjai alatt kapta. Lásd Jkv 1889. 99.

⁶⁸ Jkv 23/1894. 71.

⁶⁹ Lásd tovább a kollégium belső rendszabálya módosításának a szükségességét is. Jkv 45/1894. 98.

1894-re a rendes teológiai tanárok száma háromra apadt, akik közül egy 45 éves szolgálata jutalmául méltán megérdemli a nyugalomba vonulást. A negyedik teológiai tanár gyógyíthatatlan betegség miatt képtelen hivatalát ellátni. „*Fennforgó tehát a végleges, döntő és gyors actio imminens szüksége*” – állapítja meg az Igazgatótanács beszámolója, s a nagyobb nyomaték kedvéért a kinyomatott jegyzőkönyv szövege ezt a mondatot külön ki is emeli. Ezt az emelkedett bevezetőt az Igazgatótanács költségvetési tervezettel egészítette ki. Ebben utal arra, hogy az 1892. évi tervezetet, amelyet a zsinat is jóváhagyott, új tételekkel kellett kiegészítenie, majd előretéket az 1895. szept. 1-én esedékes megnyitóra,⁷⁰ és a beinduláshoz szükséges dolgokat, valamint azoknak fedezetét részletezi.⁷¹

A szükségleti rovat tartalmazza a személyi járandóságokat (az 5 teológiai tanár fizetését, a személyi pótlékokat, két docens alkalmazásának a költségeit, a konviktsusi és internátusi személyzet javadalmazását, valamint egy házmesteri fizetést)⁷² és a „dologi” kiadásokat (a teológia építése, 50 diák ételmezése, könyvtárgyarapítás, ösztöndíjak, fűtés-világítás, adók stb.).⁷³ Az ilyen és hasonló költségek fedezetét részben az intézet felállítására létrehozott alapítvány, részben pénzügyi bankműveletek szolgáltatták.⁷⁴ Ezt követte az építés és az épület beosztása ügyében tett javaslat, amelyről másutt regélünk.

Az egyházkerületi közgyűlés harmadik ülésén (márc. 30. de.) dr. Kovács Ödön indítványt, Dósa Dénes pedig határozati javaslatot tett az intézet felállításának előmunkálatai ügyében. Kovács Ödön azt javasolta, hogy a közgyűlés „általában” fogadja el a költségvetést és az épülettervet, de a kérdés részletes megtárgyalására hozzanak létre bizottságot, amely a következő közgyűlésre készítse elő a tervezet alapos megvitatását. Ugyanezt ajánlotta Dósa Dénes is határozati javaslatában.⁷⁵ Ez utóbbi közben visszavonta javaslatát, míg a Kovács Ödön indítványát a közgyűlés túlnyomó többséggel mellőzte.

Az építés

Ezen a közgyűlésen került bemutatásra először Feszty Gyula budapesti építész alapos és részletes terve és költségvetése. Ehhez csatolták Herczeg Lajos kolozsvári főmérnök észrevételeit, amire őt a püspök kérte meg. „A nagyszabású építkezés keresztülvitele a folyó s jövő év feladata leendő, s amint már fennebb a költségelőirányzat rendjén jeleztem, legutányosabban egy törlesztési kölcsön felvétele útján eszközölhető” – mondja a püspök az 1894. évi egyházkerületi közgyűlés második ülésén (márc. 29.). Mellékeli a Magyar Jelzálog Hitelbank ajánlatát is, amely kész a kölcsönt jutányosan rendelkezésre bocsátani, 50 évi megtérítési kötelezettséggel. A püspök engedélyt kér és kap az egyházkerületi közgyűléstől, hogy a szerződést megkösse és ameny-

⁷⁰ A megnyitás időpontját még ez a közgyűlés jóváhagyja. Jkv 1894. 81.

⁷¹ Jkv 23/1894. 72.

⁷² A tanárok fizetése a következők szerint oszlott meg: a három legidősebb professzor évi 2000 frt, a két fiatalabb pedig évi 1500 frt javadalmat kapott a szálláson kívül. A személyi pótlékokra 600 frt-ot előlegeztek évente, ugyanis erre „egyik, vagy másik alkalmazandó r. tanár méltán tarthat igényt, tekintettel eddigi szolgálataira, személyéhez kötött járandóságára”, a két docens, szálláson kívül, évente egyenként 1000 frt fizetést kap, az internátus és konviktsus személyzete, szálláson kívül, évi 500 frt-on osztozhatik, a házmesteri és a szolgálai állás járandóságai évente 250, illetve 150 frt. Jkv 1894. 73.

⁷³ A teológia építése költségeit lásd a 86. sz. jegyzetben. Egy diák ételmezésére 1894-ben (évente 10 hónap, ebéd és vacsora) 80 frt-ba került, tehát évi 4000 frt. Könyvtárgyarapításra 500 frt-ot irányoztak elő, amely összegért akkor egy kisebb telket lehetett vásárolni a teológiánk környékén. Ösztöndíjakra ugyancsak 500, fűtésre és világításra viszont 1000 frt-ot terveztek. Ez utóbbi összeg azért lehetett ilyen magas, mert belekalkulálták a villany bevezetését is. 1600 frt-ra volt szükség továbbá, hogy fedezzék az adók, egyenérték-illeték, tűzbiztosítás és egyéb épületfenntartási szükségletek összegeit. Jkv 1894. 74.

⁷⁴ Az alapítvány tőkéje évi 10 000 frt-ot jövedelmezett. Ezt kiegészítette egy szerződés, amelyet az egyházkerület Kolozsvár városával kötött, miszerint az egyház engedélyt adott arra, hogy a Plihál-féle telken a város utcát nyisson, amiért 19 495 frt kártérítést kapott. A város ugyanakkor kötelezettséget vállalt arra nézve is, hogy amíg a teljes összeget fizetni tudja, annak 5%-os kamatját fizeti. Az intézet jelenlegi épületének a keleti oldalán egy ún. gyalogutca is húzódott a malomárokig, amelyet a város átengedett a fakultás tulajdonába. Az épület nyugati részén akkor egy fel nem használható telék is volt, amelyet 800 frt-ért értékesített az egyház. Jkv 23/1894. 75–76.

⁷⁵ Lásd mindkettőt 31/1894. Jkv 1894. 84–85.

nyiben a kötvények nem nyújtanak elegendő biztosítékot, az egyházkerület tulajdonát képező egyéb ingatlanokat is lekössön.⁷⁶

Az épület beosztása

Az Igazgatótanács előbb felvázolt tevékenysége rendjén szó volt arról, hogy a közgyűlés által jóváhagyott terv szerint járt el az építkezésnél. Az alábbi bemutatás csak a tervezett beosztást tárja elénk, és abból a korból származik, amikor még a jelenlegi épület helyén a Három Liliom fogadó működött. Az építkezés eredményeképpen viszont ez az elképzelés valósult meg, szinte teljesen.

Feszty Gyula az épületet eredetileg is U alakra tervezte, főhomlokzatával (28,6 m hosszú) az akkori Trencsin (volt Victoria, ma Avram Iancu) térre. Egyik szárnya (64,3 m hosszú) az egykori Postakert utcával, a másik (45,1 m) a volt Bánffy-telekkel volt határos. A kétemeletes épület eredeti beosztása a következő volt:

A földszint Postakert utcai részére négy tanári lakás volt tervbe véve (két kisebb és két nagyobb). A Trencsin tér és a Postakert utca találkozásánál lévő félreeső szoba volt a Tanácsterem, amelybe a főbejáratról egy előszobán keresztül lehetett bejutni. Az épület másik, földszinti szárnya adott otthont az Igazgató irodájának (előszobával), amelyet a kapusszobától az első emeletre vezető folyosó választott el, az iroda mellett volt a szolgaszoba. (A jelenlegi könyvtár akkor még tanári lakás volt, amelyet egy olvasóterem zárt le. A jelenlegi könyvtártermek elkülönítésére csak később került sor, de még 1918 előtt.⁷⁷)

Az első emelet Postakert utca felőli részét fenntartották egy négyszobás tanári lakásnak (jelenleg itt a betegszoba, az orvosi rendelő és három kisebb tanári szoba), négy tanteremnek (ebből három ma is ugyanazt a rendeltetést tölti be, a negyedik tanterem átalakítása folytán nyert két kisebb helyiségben működik ma a Gazdasági Hivatal és a Titkárság). A Díszterem és a később átalakított tanterem között még volt két kisebb szoba (a mai Tanácsterem és a második szoba elválasztásával nyert Rectori Hivatal). Az első emelet volt Bánffy-telek felőli részén 5 nappali tanulóterem állt, amelyet egy zeneterem zárt le a könyvtári olvasó fölött.

A második emelet Postakert utca felőli szárnya egy háromszobás tanári lakrészsel kezdődött, amely egy 15 és egy 25 személyes hálóteremmel folytatódott, kiegészülve egy mosdóhelyiséggel ugyanannyi személy részére, valamint egy 8 személyes betegszobával. A túldalalon egy 10 és egy 25 személyes hálószoba állt, mosdóval és mellékhelyiségekkel, valamint egy szolgaszoba.

Az alszint magában foglalta a főhomlokzaton elhelyezett három üzlet raktárait. A postakert utcai részen 2 nagy éttermet, a konyhát és előterét, a konviktusi kezelő egy nagyobb és egy kisebb szobáját, a mosókonyhát, a mángorlót, a házfelügyelő lakását, a portás szobáját és szerkamráját. A túldalalon voltak a fáskamrák és a pincék.

A díszterem, a mellékterem, az igazgatói szoba és a lakosztályok szobái tölgyfa parkettel, a diákszobák fenyőfával voltak padolva. A vízellátás úgy történt volna, hogy az emeletre tartályokat helyeznek el, amelyeket szivattyúk segítségével töltenek fel. A falba viszont szabványvezetékeket helyeztek, hogy azokat alkalomadtán be lehessen kötni a készülő városi hálózatba. Ez a belső használatra tervezett önálló rendszer, láthattuk, nem készült el, hanem helyette egyenesen a városi hálózatba kötötték az Intézet vezetékrendszerét. Valamennyi helyiséget gázvilágítással láttak el.

---

⁷⁶ Jkv 23/1894. 82.: „Eszterint a nevezett jelzálogbank kész egyházkerületünknek 50 évi időtartam alatt 4,95%-kal törlesztendő jelzálogkölcson, beleszámítva az évi annuitásokat is, a kibocsátandó zálogleveleket 96,50%-os árfolyammal fizetve ki, rendelkezésre bocsátani.” Azon reményének is hangot ad a püspök, hogy a pénzpiac kedvezőbb alakulása esetén ennél még kedvezőbb feltételeket is ki lehet majd eszközölni. A 160 000 forintot kitevő kölcsön biztosítékát magában az elkészült épületben és a Plihál-féle házastelekekben látja. Uo. 1894. 81.

⁷⁷ Lásd erre nézve Musnai László cikkét: RSZ 1919. 37–39.

A Szamos-ágig 1500 négyzetméternyi parkozott kert terült el, „mely a tanulóifjúság számára igen előnyösen lesz felhasználható”.⁷⁸

Az utolsó közgyűlés

A közgyűlés 1895. márc. 16-a délelőttjén megtartott első ülésén a püspök beszámol arról a nagyarányú erőgyűjtési próbálkozásról, amelynek egyik célja a létesítendő teológia támogatása „s leendő növendékei helyzetének, ellátásának és segítőzésének fokozottabb biztosítása” A beszéd e része arról tanúskodik, hogy még mindig vannak olyanok, akik az áttelepítés szükségességét nem érzékelik és Enyed-ellenességgel vádolják a püspököt. Ez váltja ki belőle a jelentésébe ágyazott apológiát: „...a fakultásnak immár fel nem tartóztatható tényleges megalapítása a nagy-enyedi Bethlen-kollegiummal s annak érdekeivel szemben teljességgel nem agresszív jellegű, s akik ezt így fogják föl, tévednek. Nem rombolásról, hanem egy egészen új alkotásról van szó: elfoglalásáról egyházközpontunk kormányzati székhelyén egy új pozíciónak, az erdélyi részek tudományos és társadalmi fejlettsége gócpontjában.”

A kezdeményezés „nem agresszív jellegű” abban a „konciliáns” magatartásban látja, hogy az egyházközponti közgyűlés hajlandó tárgysorozatába felvenni a Bethlen-kollegiumnak a további fenntartásra vonatkozó kérését.⁷⁹ Felhívást intéz mind az enyedi kollégium „vezérlő férfiaihoz”, mind az egyházközpont elfogulatlan „hű és igaz fiaikhoz”, hogy ne szítsanak belviszályt.⁸⁰ Az ellentétek kiéleződését sietett maga Szász Domokos is késleltetni azzal a gesztusával, hogy részt vett Kovács Ödön enyedi tanár 25 éves szolgálati jubileumán, akiről emelkedett hangú laudációban emlékezik meg püspöki beszámolójában.⁸¹ Őszinte szavai, melyekkel a közöttük lévő nézetkülönbségekre utal, időtállóak: „Belső szükségét érezzük oly pillanatoknak, midőn a mindennapi élet nehéz küzdelmeit s gyakran keserves összeütközéseit elfeledve, fölemelkedtünk oly régiókba, hol az ellentétek szép összhangzásban kiegyenlítettnek, hol nincs disszonáns hang s az egyetértő szívekben a szeretet szava szólal meg.”

A Fakultást megalapító előkészülethez tartozott a kolozsvári teológiai tanárok nyugdíj-biztosítása is, amelyet már az Igazgatótanács intézett el oly módon, hogy közös nyugdíjpénztárat létesített az igazgatótanácsban működő tisztviselők, a körlelkészek és a teológiai tanárok részére.⁸² Jelenti továbbá, hogy a kolozsvári teológiai fakultás alapja állandóan gyarapodik, „a buzgó adományozásoknak” köszönhetően.

Az építés krónikája

Az erdélyi ref. egyház közalapjából 40 000 Ft összeget indítványozott a Kül-Magyar utcai telek vételára törlesztésére és további 16 000 Ft-ot a teológiai alapnak.⁸³

⁷⁸ Jkv 1894. 78–80.

⁷⁹ E közgyűlés első ülésének egyik pontjaként szerepel például a nagyenyedi teológia két megüresedett tanári állásának a betöltésére vonatkozó pályázati rendelkezés. 20/1895. Jkv 1895. 43.

⁸⁰ „Kéréssem tehát az – mondja a püspök –, és szól ez egyházközpontunk minden elfogulatlan fiához s ezek közt az enyedi kollégium vezérlő férfiaihoz is: ne engedjük sorainkban rést ütni a belviszálynak, mely megbénítaná alkotó erőinket s a külvilág előtt gyöngeségünk szomorú képét mutatná föl éppen most, midőn az ellentétek kiegyenlítése s a legbensőbb összetartás manifesztaációja létfenntartó szükségünk.” Jkv 15/1895. 21.

⁸¹ „Föl kell említenem a hálás elismerésnek azon lélekemelő ünnepélyét is, mely szeptember hava 9-én, Nagy-Enyeden dr. Kovács Ödön negyedszázados teológiai tanári szolgálata s érdemeinek bőven kiérdemelt méltatásának vala szentelve. Az idők rendjén az ő szellemi vezérlete alatt képzett, hálás szívű tanítványoknak s tisztelőinek fénylő serege vette őt körül, s jólesett nekem, hogy egyházközpontunk nevében én leheték szerencsés teljesíthetni a gyönyörű ünnep elnöki tisztét s nyújtani felé az elismerés koszorúját.” Jkv 1895. 21.

⁸² A közgyűléstől kapott megbízatása teljesítéséről számol be az Igazgatótanács, említvén, hogy a hátralékos tagdíjak és a belépési járulékok levonása, illetve befizetése folyamatban van. Jkv 1895. 31.

⁸³ Jkv 1892. 81.

A templomok, iskolák és lelkészi lakások építésére teremtett Baldácsi-alap⁸⁴ 1/4 részét az 1886. évi kerületi közgyűlés végzése szerint az építkezési alapba utalták át. De az építkezések befejezésével az alap megszűnt. Új lehetőségek után kellett tehát nézni. Az 1894. évi közgyűlésen a püspök kéri, hogy a fakultás építésére fenntartott évi 8000 frt mellé még szavazzanak meg 625 frt-ot.

Az Igazgatótanács már 1893 telén szerződést kötött a kolozsvári téglarészvénytársasággal, másfél millió téglára előállítás ügyében, melyet az Rt. 1894 tavaszára ígért meg. Az Igazgatótanács 1894. március 29-én kapott végleges megbízást a fakultás felépítésére és megnyitására.⁸⁵ 1894. ápr. 5-én az Igazgatótanács árlejtést hirdetett meg az építkezési munkálatokra, amire két vállalkozó jelentkezett: Endstrasser Benedek és Reményik Károly. Az ügy levezetésével megbízott szakemberek (Kolozsvári Sándor és Herczeg Lajos) mérlegelték a két vállalkozó ajánlatát, majd ez év május 5-én Endstrasser Benedek kedvezőbb ajánlata mellett döntöttek.⁸⁶ 1894. június 9-én Endstrasser Benedek, az építkezési munkálatokat felvállaló mester tervezetet nyújtott be az egyházkerületnek az építkezésről, amelyet még ugyanazon a napon jóváhagyólag láttamozott Herczeg Lajos építészmérnök.⁸⁷

Még ebben a hónapban megszületett a szerződés,⁸⁸ és június 10-én már át is utalták Endstrasser számlájára az első részletet a földmunkálatok elvégzéséért.⁸⁹ Június 30-án az alábbi megjegyzéssel kért újabb pénzküitalást: „A Theologia építésével már tetemesen előre haladtam, s teljes munkaerővel dolgozva, s nagy mennyiségű anyagot szállítva az építés színhelyére, a mai napon lényeges kiadásaim is vannak a nevezett építést illetőleg.”⁹⁰ Augusztustól novemberig három kiadási ív tanúskodik arról, hogy a munkálatok előrehaladott állapotba jutottak. Közben egyszérszű született az Intézetet övező kerítés, valamint a központi fűtés építésének és beszerelésének ügyében is.⁹¹ Ezt követték a berendezési tárgyak és a bútortarték elkészítésére tett lépések.⁹² A zord téli és tavaszi időjárás miatt az építési munkálatok nehezen haladtak – jelzi Endstrasser mester egyik jelentésében –, de megnyugtatta az Igazgatótanácsot, hogy a határidőt betartja.⁹³

⁸⁴ Az alapítványt 1875-ben létesítették, s az Erdélyi Ref. Egyházkerület nevében Nagy Péter püspök 1876. okt. 19-én írta alá Budapesten, több más magyarországi protestáns felekezet képviselőjével együtt, és a hitelesített szerződést még ugyanezen évben a kerületi közgyűlés elé terjesztette. – Az alapítvány hármast célul szolgált: „1. pusztuló egyházak megmentése, inséges egyházak segélyezése és az építkező egyházak gyámoltása. 2. Superintendens urak illő díjazása, a csekélyebb fizetésű lelkészek segedelmezése. 3. A lelkészek özvegyei és árvái inséges sorsának némi enyhítése.” Lásd bővebben Jkv 37/1876. 24.

⁸⁵ A 23. tárgysorozati pont 2. és 4. számú határozata így hangzik: „A theologiai fakultás tényleges megnyitásának idejéről 1895. szeptember 1-ső napjaitól töltsi ki, s engedélyt ad arra, hogy Igazgató-Tanácsunk azon ünnepélyes alkalomra, az egyházkerület nevében, az egyetemes konventet meghívva, esetleg rendes ülésnek itt tartására felkérje” (2. számú határozat, Jkv 1894. 81.) (Ezt újítják meg 1895. márc. 16-án a következő határozattal: „az intézet ünnepélyes megnyitása iránt szükséges intézkedések megtételével az Igazgató-Tanácsot bízza meg” 19/1895. Jkv 1895. 40.) Ugyanazon tárgysorozati pont 4. számú határozata pedig a következőképpen rendelkezik: „A fakultás elhelyezésére szükséges és Feszty Gyula budapesti műépítész által készített és bemutatott épület tervét és költségvetését elfogadja, érintetlen hagyván Ig.-Tanácsunknak azon jogát, hogy a kivételnél netalán szükségesnek mutatkozó változtatásokat megtehesse.” Jkv 1894. 82.

⁸⁶ Lásd az igazgatótanács ülés jegyzőkönyvét: 899/1894. Az egyházkerület építéstudományi szakcsoportjának jelentése: Igazgatótanács Levéltár (a továbbiakban: IgTanLvt) 1233/1894 (XXII. 62/1893 iratcsoport). Endstrasser 180 016 frt-ért vállalta az építést, ami 16 662 frt költségvetési módosítást jelentett volna, azonban „Endstrasser Benedek ajánlattevőtől alku-egység folytán sikerült egy újabb módosított ajánlatot bevenni, mely szerint a pályázati feltételek betartása mellett, a tervezett építkezést 164 046 frt 57 kr költségben volna hajlandó keresztülvinni” – olvashatjuk az 1894. máj. 5-én tartott ülés jegyzőkönyvében.

⁸⁷ IgTanLvt 1558/1894. (Az építés iratcsoportja XXII. 62/1893.)

⁸⁸ Az 1894. május 8-án kötött szerződés tartalmazza az építkezések kezdő és befejezési (1895. augusztus 1.) időpontját, valamint azt is, hogy az épületnek tető alá kell kerülnie 1894 őszéig. IgTanLvt XXII. 62/1893. 119.

⁸⁹ IgTanLvt 1558/1894.

⁹⁰ IgTanLvt 1768/1894.

⁹¹ A kerítés felépítését Fehérvári György kolozsvári építőmester vállalta; építését október végén kezdte el. Erre vonatkozólag lásd IgTanLvt 3051/1894, 3243/1894, 3349/1894. A fűtés és korszerű szellőztetés ügyében lásd IgTanLvt 3437/1894, 1376/1894.

⁹² Bak Lajos műbútor- és épületasztalos vállalta az intézet bebútorozását. IgTanLvt 1311/1895. Ugyanitt lásd bővebben a helyiségekre lebontva tervezett bútortarték is. Bak Lajos a bútortarték egy részét 1895. június 26-án már leszállította az intézetnek. IgTanLvt 2231/1895.

⁹³ IgTanLvt 2510/1895.

Erről számol be az Igazgatótanács az 1895. évi egyházkerületi közgyűlésen (márc. 16.), mondván, hogy teljes egészében azt a tervet tartotta szem előtt, amelyet a közgyűlés jóváhagyott. Két eltérés van csupán attól, amelyek közül az egyik nem érintette lényegesen a költségvetésben előirányzott keretet, nevezetesen az, hogy az intézet vízellátását bekapcsolták a közben elkészült városi hálózatba. A másik eltérés a központi fűtés és egy korszerű szellőztetőrendszer beszerelésével adódott, amely 10 000 forint költségtöbbletet jelentett, ám ez könnyen kiegyenlíthető a tűzfűtés beszerzési árának a megtakarításával.⁹⁴

Az Igazgatótanácsnak a városi tanácshoz intézett tájékoztatója 1895. augusztus 31-én megelégedéssel nyugtázza: „Tisztelettel bejelentjük a tek. városi tanácsnak, hogy a Külmagyar utca 1. szám alatt épült ev. ref. theologiai facultas-épület immár teljesen elkészült, s a tanév megnyitásának közeledte okán legközelebről használatba vétetni is szándékozzatik.”⁹⁵ Apróbb utómunkálatok következtek, majd megállapodás született a bejárat fölé helyezendő tábla feliratát illetően is. Itt ez állt: *Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Theologiai Fakultása.*⁹⁶

A tanárok alkalmazása

Szász Domokos 1894. március 29-én számolt be a kerületi közgyűlés előtt az Igazgatótanács tevékenységéről, amely beszámoló rendjén egypár indítványt is megfogalmazott. Többek között szó van a tanárok alkalmazásáról is, amellyel kapcsolatosan kérte a közgyűlést, hogy az induló teológiai fakultás sajátos helyzetére való tekintettel, ebben az egyetlen esetben tekintsen el a tanárok alkalmazásának eddigi eljárásától. Ezt azzal indokolta, hogy az intézet jövője forog kockán, ha nem a legkiválóbb oktatók kerülnek a katedrákra. „Előre látható – fogalmazza meg előterjesztésében a püspök –, hogy ezeknek nagy része, a most létező theol. akadémiáknál lévő legjelesebb szakértők, a pályázat esélyeinek magukat kitenni nem lesznek hajlandók, s mint ez a külföldi theol. fakultásokon is dívik, csak meghívás útján lesznek megnyerhetők; sőt, valószínűleg közülük némelyekkel külön megegyezés szüksége fog fennforogni.”

Az eljárást ideiglenesnek tekinti, hozzátéve, hogy az elkövetkezendő időkben az egyes tanszékek betöltésének módját illetően visszaáll a szokásos eddigi gyakorlat.⁹⁷ Nem egészen meggyőző itt a püspök érvelése. Háttérben talán egyfajta félelem húzódtott meg, hogy a hírnév és évszázados tradíció nélküli induló fakultás nem szolgál elegendő vonzerővel. Ezért toldotta meg indítványát egy határozati javaslattal, hogy ti. a közgyűlés hatalmazza fel az Igazgatótanácsot azon tanárok megnyerésére, akiket a püspök ajánl.⁹⁸

A vonzerőt kívánja megerősíteni azzal, hogy a tanári működés feltételeit megegyezés útján rögzíti. Az indítványra hozott közgyűlési határozat ezt egészen egyértelműen fogalmazza meg: „Felhatalmazza Ig.-Tanácsunkat arra – ti. a közgyűlés –, hogy a rendes törvényes eljárás kivételével mellőzéseivel, a theol. fakultásnál szervezett 5 rendes és 2 docensi állást, püspök aa. ajánlatára, a legkiválóbb szakértők tekintetbevételével meghívások, s amennyiben ennek szüksége fennforog, külön-külön megegyezés útján töltsse be.”⁹⁹

⁹⁴ Jkv 19/1895. 36. 1895. szept. 12-re már majdnem teljesen befejezték a vízvezeték beszerelését. IgTanLvt 3136/1895.

⁹⁵ IgTanLvt 2978/1895. Kérlek ugyanakkor, hogy a városi tanács küldjön ki vizsgálóbizottságot az épület ellenőrzésére, a működési engedély megadása céljából. Az engedély megadásáról 19340/1895 szám alatt értesítik az egyházkerületet 1895. szept. 29-én. IgTanLvt 3259/1895.

⁹⁶ Lást IgTanLvt 3592/1895.

⁹⁷ „Önkint értetik, hogy a pályázat és választás útján törvényes eljárástól való ezen eltérés kivételesen csakis most, a megalapítás első pillanataiban lesz követendő, de az idők rendjén megürülendő tanszékek esetéről esetre rendes úton lesznek betöltendőek.” Jkv 1894. 78.

⁹⁸ „A közgyűlési engedélyt pedig olyképpen vélem megadhatónak, hogy hatalmaztassék fel a mélt. Igazgató-Tanács, püspök ajánlatára, a szükséges tanerőket meghívás útján nyerni meg.” Jkv 1894. 78.

⁹⁹ Jkv 1894. 81.

A tanszékek és várományosaik

Az Igazgatótanács élt az átruházott jogkörével, és a püspök ajánlatára a következőképpen intézkedett.

Az 6- és újszövetségi irodalomtörténet és biblia tanszékre Kenessey Bélát, a budapesti teológia tanárát hívta meg. Teológiai képzettsége, irodalmi működése, egyháztársadalmi tevékenysége mindenki előtt jól ismert; éppen ezért az Igazgatótanács nem tartja szükségesnek bővebben indokolni meghívását. Nagy nyereségnek könyveli el a meghívott pozitív választát, annál is inkább, mert hajlandónak mutatkozott a dékáni tisztség elvállalására is. Megegyezés született a javadalmat illetően is.¹⁰⁰

A gyakorlati teológia tanszékét Molnár Albert marosvásárhelyi ref. lelkésszel töltették be, aki három évet tanult a lipcsei, marburgi és utrechti egyetemeken. Az egyházi sajtóban megjelent prédikációit és imádságait „az újbiblikori egyházi szónoklat gyöngyei”-nek nevezi. Munkái és munkássága felsorolása után profétálásba bocsátkozik: „Mint katedrai szónok a legkiválóbbak egyike s e tekintetben az újbiblikori egyházi szónokok nagy tömegéből magasan kiemelkedő, s a hatás, melyet e minőségében a papi pályára készülők ifjakra gyakorolni fog, előreláthatólag rendkívüli mértékben fejlesztő s jótékonyan buzdító lesz.”¹⁰¹

A dogmatikát Nagy Károly enyedi ref. lelkész és kollégiumi magántanár volt hivatott tanítani. Szakmai képzettsége magántanári disszertációjára épült (*Kálvin teológiája*). „A nehéz kérdést egész mélységében felölelő, nyomtatásban is megjelent tanulmányával szakkörökben megérdemelt feltűnést keltett” – mondja ki róla a szakmai értékítélet. A kollégiumban kifejtett eddigi tevékenységében látnak biztosítékot teológiai tanárságát illetően. Tekintettel arra, hogy a sokrétű szolgálat több anyagi juttatást jelentett neki ezidáig, az Igazgatótanács úgy ítélte meg, hogy részéről „anyagi áldozathozatal” az új állás, tehát a fizetési pótlék megállapításánál ezt is figyelembe vették.¹⁰²

Az ószövetségi exegézis tanítására Kecskeméthy István paksi ref. lelkészt kérték fel, aki 1889-ben nyert doktori fokozatot a budapesti egyetem nyelvészeti fakultásán és lett a keleti nyelvészet és az összehasonlító nyelvtudományok „tudora”. Az Énekek Éneke fordítása mellett hervadatlan babérokat szerzett gyakorló lelkészként is.¹⁰³

Végül Pokoly József lett az 5. rendes tanár az egyháztörténeti tanszéken, aki mint geszti lelkész szerzett Debrecenben „papi szigorlatot” és több éven át Tisza Kálmán gyermekeinek a nevelője volt. „E szakba vágó feles számú dolgozatai érett ítélőtehetségnek, a forrásokra visszamenő búvárkodó szellemének s meglepő írói tehetségének nyomait tükrözik vissza” – szól a patinás szakvélemény.¹⁰⁴

---

¹⁰⁰ „Javadalmazására nézve – mondja ki az Igazgatótanács – az a megegyezés jött létre, hogy az intézetben a Trencsin tér s Póstakert utca szegletén a földszinti lakás élvezetén kívül törzsfizetése lesz f. é. szept. 1-től kezdve, negyedévi előleges részletekben, évi 2000 forint és ötödévenként négy ízben 200 forint-os szolgálati korpótlék; mint dékánnak személyi pótlék, ugyanily részletekben, 600 forint.” Jkv 1895. 37–38. Összehasonlításra álljon itt egypár adalék: 1894-ben Harasztkeréken 25 hold föld 2500 forint-ba került, Nyárádszeredában 1343 forint-ba került egy új tanítói ház építése, Vajdaszentiványon az új lelkészi lakás építése 4179 forint-ba, 2415 liter bor értéke volt 362 forint. A Kolozs-Kalotai Egyházmegye 22 gyülekezete egy esztendő alatt költött az építkezésre 5000 forint-ot. Lásd Jkv statisztikai kimutatásait., 1894. 1896-ban Maksay János egyházkerületi pénztári ellenőr évi fizetése 900 forint volt, utóda, Horváth Pál ugyanazon munkáért 800 forint-ot kapott egy évre. Jkv 1896. 24.

¹⁰¹ Megjelent írásai közül a következőket említi: *A drámai költészetről, A tragikai bírnőről, Oedipus Kolonosban*. Írásai jelentek meg a Predikátori Társban, a Kalászkokban. Nagyobb terjedelmű tanulmány írt *Az egyházi beszédéről*. Fizetése megegyezett a Kenessey tanári fizetésével. Jkv 1895. 38.

¹⁰² Jkv 1895. 38–39.

¹⁰³ Fizetési besorolása egy fokkal a többiek alatt van, évi 1500 forint-os javadalommal és ötödévenként négy részletben folyósított 200 forint korpótlékkal. Jkv 1895. 39.

¹⁰⁴ Nyomtatásban megjelent műveit is említi: *A XVI. és XVII. század belmissziószerít munkássága hazánkban, Cordatus Conrád, Pótlék a hercegszöllősi kánonokhoz, Lomniczai János szepesi prépostról, A magyar prot. házassági jog rövid története 1786-ig stb. Javadalma, akárcsak a Kecskeméthyé, „természetbeli szálláson, nyugdíjon és özv. árvai igényen kívül, évi 1500 forint törzsfizetés meg ötödévenként, négy ízben 200 forint-os szolgálati korpótlék”. Jkv 1895. 39–40.*

Egy utolsó bekezdés erejéig az Igazgatótanács beszámolója örömmel nyugtázza, hogy a tanárok kijelentették, hogy az állást elfogadják és a megállapodott időben (szept. 1-én) azt el is foglalják. Végül kéri a közgyűlést, hogy a tanárokat ismerje el közgyűlési tagoknak is. „Közgyűlésünk az Igazgató-Tanács intézkedéseit jóváhagyólag tudomásul veszi – hangzik a határozat –; a meghívott theol. tanár afiakat a közgyűlés rendes tagjaiul elismeri.”¹⁰⁵

A tanárok 1895. szept. 1-ével elfoglalták katedrájukat.¹⁰⁶ A diákok számára az Intézet szeptember 15-én nyitotta meg kapuit. Szeptember 22-én Fercnc József is megtekintette a frissen megnyitott intézetet.¹⁰⁷

Az első tanulmányi év

Csak vázlatosan kívánunk utalni az első tanulmányi év kiemelkedőbb rendezvényeire. „Az intézet szükségességét és hézagpótló voltát” a legfényesebben az igazolja – hangzik az Igazgatótanács beszámolója –, hogy a megnyitás meghirdetése után az első évre 14, a másodikra 10, a harmadikra 3, a negyedik évre pedig 4 diák jelentkezett, összesen tehát 31 teológussal indult 1895. szept. 15-én az új teológia.¹⁰⁸ Ezek közül a félévi szigorlatot eredményesen zárta 26 diák, jelessel kollokvált 6, jóval 12, „ami egészen kielégítő arányt mutat” – vonja meg az Igazgatótanács az első iskolai év mérlegét.¹⁰⁹

Az egyetemen teljesített kötelességeik mellett a diákok már az első évben Önképzőkört szerveztek, vagy „dal- és zeneegyletben kerestek tért” a kibontakozáshoz. Nagy közönség előtt szerveztek egy reformációi emlékünnepelet, egy „igen sikerült és látogatott” hangversenyt, valamint egy március 15-i „hazafias ünnepélyt”.

A következő évben, 1896-ban a kerületi közgyűlés kimondotta az enyedi teológia megszüfnését.

Az áttelepítés körüli vita könyvészete

Ballagi Mór: *A protestáns egyetem kérdéséhez*. PEIL 1874. okt. 18. 42. sz. 1289–1293.

A nagyenyedi ev. ref. Bethlen-Főtanoda ... véleménye. (Tájékoztatás egy Marosvásárhelyen megjelent 15 oldalas röpiratról az áthelyezés ellen.) PEIL 1874. dec. 13. 50. sz. 1573–1574.

Iskolaügy. (Tudósítás az áthelyezéssel kapcsolatos álláspontokról.) PEIL 1875. jan. 10. 2. sz. 40–44.

„m.k.”: *Rontani tudunk, építeni nem!* PEIL. 1875. jan. 31. 5. sz. 145–152.

Makkai Domokos: *Ki tehát az erdélyi ref. egyházi és iskolai javak tulajdonosa*. PEIL 1875. febr. 7. 173–178. (I. közl.); Uo. febr. 14. 207–217. (II. közl.)

Szász Gerő: *Kényszerített önvédelem*. PEIL 1875. febr. 21. 240–242.

Kisántal Sándor: *A nagy-enyedi theologiai seminarium ügyéhez*. PEIL 1875. febr. 28. 274–279. (Ugyanez megjelent kihagyásokkal a PKz 1874. 39. sz.-ban.)

J.V.: *Az enyedi Theol. seminarium ügyében*. PEIL 1875. márc. 21. 369–371.

Kolozsvári Sándor: *Utolsó szó*. PEIL 1875. márc. 21. 371–374. (I. közl.), Uo. márc. 28. 398–403. (II. közl.)

Az erdélyi reform. theol. facultás. (Bő tájékoztatás a 15 tagú bizottság és az áthelyezés kérdéséről.) PEIL 1875. nov. 28. 1529–1538.

¹⁰⁵ Jkv 1895. 4o.

¹⁰⁶ Jkv 1896. 3o.

¹⁰⁷ *A király látogatása*. Hírlapi tudósítás. ErdPKz szept. 26. 39. sz. 318. A látogatásról fénykép és festmény is készült. Ez utóbbi az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában látható.

¹⁰⁸ Uo. 1896. 30.

¹⁰⁹ Uo. 1896. 32.

Kovács Ödön: *Egy teljes theol. akademia terve.* (Tervezet, melyet a 15 tagú bizottság elé terjesztett.) PEIL 1875. dec. 5. 1560–1566. (I. közl.); 1876. jan. 23. 107–116. (II. közl.)

Az erdélyi ref. egyházkerület közgyűlése. (Az áthelyezésről lásd a II. közl.) 1875. jún. 6. 746–747.

Az erdélyi reformátusok kerületi közgyűlése. (A vélemények.) PEIL 1875. jún. 20. 800–802.

Az erdélyi reformátusok kerületi közgyűlése. (Szász Domokos terve ellen felhozott ellenvélemények szemelvényes közlése.) PEIL 1875. jún. 27. 838–841.

Egy tekintélyes hang a kolozsvári theol. fakultás ügyében. ErdPKz 1876. jan. 6. 2–3.

Theol. fakultásunk Kolozsvártt c. alatt külön rovat nyílik. ErdPKz 1876. jan. 13. 11.

Szász Károly: *Theol. fakultásunk Kolozsvártt.* ErdPKz 1876. febr. 10. 41–44.

Dr. Kolosvári Sándor: *Visszautasítás.* (A kamerátikumok ügyében.) ErdPKz 1876. 6. sz. 44–45.

Szász Domokos: *Theol. fakultásunk Kolozsvártt.* ErdPKz 1876. ápr. 27. 130–132.

Szász Domokos: 1876. jún. 14. ErdPKz 1876. júl. 6. 209–211.

Filó Lajos: *Theol. fakultásunk Kolozsvártt.* ErdPKz 1876. 27. sz. 211–212.

Nagy Péter: *Püspöki jelentés.* ErdPKz 1876. júl. 13. 217–220.

Filó Lajos: *Theol. fakultásunk Kolozsvártt.* (II. közl.) ErdPKz 1876. júl. 13. 220–221.

A szerkesztőség: *Kínos helyzet.* ErdPKz 1876. júl. 20. 227.

Szász Domokos: *Alea est jacta.* ErdPKz 1876. júl. 27. 233–235.

Aere perennius! Gróf Mikó Imre végrendeletei, III. ErdPKz 1876. szept. 28. 207.

Az erdélyi reform. theologiai facultás ügyéhez. PEIL 1876. febr. 13. 193–195.

Szász Károly: *Egy protestáns theologiai facultás terve.* PEIL 1876. febr. 13. 196–201.

Két tervezet egy theologiai akademia berendezéséről. (Kovács Ödön és Szász Domokos tervezetének összehasonlítása) PEIL 1876. febr. 13. 201–206. (I. közl.); Uo. febr. 20. 232–239. (II. közl.)

Levél Nagyenyedről Ballagi Mór címére. (A szerző kifogásolja, hogy helyet adott lapjában egy enyedi cikknek: PEIL 1876. febr. 13. 201 s köv.). PEIL 1876. márc. 12. 336–341.

A szerkesztőség: *Az erdélyi 15-ös bizottság jegyzőkönyvének némely közérdekűbb pontjai.* PEIL 1876. ápr. 16. 505–506.

Nyílt levél Szász Domokos barátomhoz. ErdPKz 1878. márc. 24. 138. s köv.

Nagy Péter, dr. Kolosvári Sándor, Szász Domokos: *Emlékirat.* ErdPKz 1878. máj. 26. 242–246.; jún. 2. 258–261.

G.K.: *Kolozsvári benyomások.* DnPL 1885. szept. 26. 337–338.

Dombi Lajos: *Erdélyi püspök választása.* DnPL 1885. jún. 6. 201.

Szász Domokos: *Főtiszt. Szász Domokos püspök aa. évi jelentése.* ErdPKz 1886. júl. 15. 257–259.

Balogh Sándor: *Vallástanítás. Tanárképző intézet.* ErdPKz 1887. jún. 31. 233. s köv.

Szász Béla: *Javaslat a kolozsvártt felállítandó theol. akademia és tanár-képző intézet tárgyában.* (A javaslatot elfogadta 21 tagú bizottság Kolozsvártt, 1889. szept. 17-én tartott gyűlésén.) ErdPKz 1889. szept. 26. 347–359.

Vajda Ferenc: *Theol. akademia Kolozsvártt.* ErdPKz 1892. ápr. 28. 133. s köv.

Csiky Lajos: *Egyetemet Debreczenbe!* DnPL 1892. ápr. 2. 105.

Csiky Lajos: *Bölcsészeti fakultás, protestáns tanárképezde és a debreczeni egyetem ügye zsinatunkon.* DnPL 1892. ápr. 9. 113–114.

Tóth Sámuel: *A magyar protestáns egyetem kérdéséhez.* DnPL 1892. ápr. 30. 137. (I. közl.); Uo. máj. 7. 145. (II. közl.); Uo. máj. 14. 153. (III. közl.)

Kis Áron és Tóth Sámuel: *A bölcsészeti fakultás Debreczenben.* DnPL 1892. okt. 1. 314–316. (I. közl.); Uo. okt. 8. 41. sz. 322. (II. közl.)

Vajda Ferenc: *Az erdélyi ref. egyházkerület közgyűlése.* (Tudósítás a teológiai fakultás ügyét illetően.) DnPL 1892. okt. 8. 323.

Kis Áron és Tóth Sámuel: *Egyházkerületi elnöki felhívás.* DnPL 1893. aug. 26. 417. s köv.

Adakozások a debreczeni egyetemre. DnPL 1893. 535, 603, 614, 615, 654, 665.

A debreczeni és kolozsvári fakultások érdekében. (Felhívás a ref. egyház valamennyi tagjához adományokért, az 1892. ápr. 2-án tartott zsinat döntése értelmében.) PEIL 1893. febr. 23. 122–123.

Kerekes Endre: *A kolozsvári theologiai fakultás.* ErdPKz 1894. júl. 19. 234–236.

Szász Domokos: *Előterjesztés a theol. fakultás ügyében.* ErdPKz, 1894. máj. 24. 167–169. (I. közl.); Uo. máj. 31. 177–179. (II. közl.); Uo. jún. 7. 23. sz. 185–187. (III. közl.) (Az egyházkerületi közgyűlés elé terjesztett tervezet szövege.)

Szász Domokos: *Előterjesztés a közalap tőkéinek elhelyezéséről.* ErdPKz 1894. aug. 9. 357–359.; aug. 16. 265–267.

Sz[óts] F[arkas]: *Egyesült protestáns állami theologiai fakultás.* PEIL 1894. dec. 13. 785–787.

„Erdélyi”: *Az erdélyi református egyházkerületből.* PEIL 1894. ápr. 5. 215–217. (Tájékoztató a közgyűlés teológiával kapcsolatos tárgyalásairól.)

Bitay Béla: *Theologia, vagy theologiánk?* ErdPKz 1895. febr. 14. 49–50.

A megnyitásról és a tanári kar működéséről lásd ErdPKz 1895. szept. 19. 309.

A király látogatásáról lásd ErdPKz szept. 26. 318.

Az első *Igazgatói jelentést* lásd ErdPKz 1895. okt. 3. 320–322.

Az erdélyi ev. ref. egyházkerület theologiai fakultásának Tanrendje az 1895/96. tanév I-ső felére. ErdPKz 1895. okt. 3. 322–323.

Szász Gerő: *1895. november 3.* ErdPKz 1895. nov. 7. 359–360.

Márkus János: *Visszapillantás a theol. fakultás történetére.* ErdPKz 1895. nov. 7. 361–363.

Theologus: *A kolozsvári ev. ref. theologiai fakultás.* DnPL 1895. jún. 8. 281. (Követendő példának tartja a teológusok szubvencionálását.)

Theologus: *A kolozsvári ev. ref. theologiai intézet felavatása.* DnPL 1895. nov. 5. 553.

Szerk.: *A kolozsvári theologiai akadémia.* (Tájékoztató az avatásról.) PEIL 1895. nov. 7. 710–711.

Adatok a theologiai fakultás történetéhez. Értesítő 1895–96. 3–12.

-y: *Tanügy és iskolapolitikánk.* (Vezércikk.) RSZ 1912. 561–563.

A theologia és Nagyenyed. (Utalás az előbbi cikkekre. Ebből az látszik, hogy az átköltöztetés szinte húsz év múlva is fájó pont. Az enyedi Közérdek c. folyóirat ennek kapcsán még ebben az évben cikket közölt arról, hogy a történelem nem igazolta Szász Domokost.) RSZ 1912. 616–617.

Dr. Berde Mária: *Levél a szerkesztőhöz.* RSZ 1920. 38–39. (Az Enyed–Kolozsvár ellentét egy szépirodalmi műfajban való lecsapódása miatt emel szót. Szabó Dezső *Elsodort falu* c. regényében az enyedi teológia, élén Kovács Ödönnel, eléggé negatív színekben jelenik meg és Szabó Dezső szerint az erdélyi papok között észlelhető züllés enyedi tanáraik terhes öröksége. Ez ellen szólal fel Berde Mária, mint egy teológiai tanár leánya.)

Református tanárképezde. RSZ 1920. 132. (Híradás arról, hogy 1920. okt. 3-án újra megnyílik, kibővített formájában, az 1895-ben létesített intézmény, filozófia és pedagógia, klasszikus és modern filológia, történelem és földrajz, természettudományok és matematika osztályokkal. Beiratkozás a Teológia titkárságán. A rendes hallgatók, tanárjelöltek és teológusok legalább 20 órát kötelesek hallgatni.) Erre kér államsegélyt Nagy Károly püspök 1921-ben. (Lásd a püspöki jelentést. RSZ 1921. július 15. 117.)

Tanárképző intézet bezárása. (Tudósítás. Arról ad hírt 1922. március 1-én a RSZ hasábjain, hogy f.é. febr. 16-án megszűnt a tanárképző főiskola. Az irattárat még aznap elszállították.) RSZ 1922. 76.